DOCTORIS SUBTILIS ET MARIANI

B. IOANNIS DUNS SCOTI

ORDINIS FRATRUM MINORUM

ORDINATIO

LIBER SECUNDUS

A DISTINCTIONE QUARTA AD QUADRAGESIMAM QUARTAM

CIVITAS VATICANA

TYPIS VATICANIS

MMI

[DISTINCTIO SEPTIMA

QUAESTIO UNICA

UTRUM MALUS ANGELUS NECESSARIO VELIT MALE]

[Q. un.] [1] Circa distinctionem septimam quaero utrum[a] malus angelus necessario velit male[1]. 1

Quod non: 2

Iac. 2: *Daemones credunt et contremiscunt*; isti autem, ut videtur, sunt actus boni; ergo etc.[2].

Praeterea, in eis manet imago, secundum illud Ps.: *In imagine pertransit homo*[3] etc.: in hoc ergo sunt capaces Dei et participes eius (in hoc enim est imago Dei in anima «quo capax Dei est et particeps eius esse potest», secundum Augustinum XIV *De Trinitate* cap. 3

---

[a] *Loco* Circa – utrum *textus interpolatus*: «Supra dictum est»[1*]. Circa istam distinctionem septimam, in qua Magister agit de confirmatione bonorum et obstinatione malorum[2*], quaeritur unum, utrum scilicet.

APSVZBNYOQ(γμυ)

4 *adnot.* Dist. 7 A[1] *et alii*   4 *et* 1*-3*: Circa — utrum (4) = APSVZBNYOγμ Supra (1*) — scilicet (3*) Qυ   7 2] *spat. vac.* S *om.* A | autem *om.* AYOQ | ut videtur *post* boni (8) AYOQ   8 ergo etc. *om.* YO | etc. *om.* Q   9 imago] *add.* Dei PN   9-11 secundum — imago *om.* Z   9-10 pertransiit S   10 homo *om.* BO | etc. *om.* Q | capaces Dei] D. c. Y | participes] *post* eius YQ particeps P | eius] *add.* esse possunt A   10-11 in hoc enim] quia Y nam Q   11 est[1]] *post* Dei[1] P[2]V *post* anima S. *om.* P´B   11-12 est[1] — potest *post* 8 (13) YQ | imago — potest *post* 8 (13) O   11 est[1] — anima] a. (*et sequitur spat. vac. unius cm. in* Y *add.* eo Q) imago Dei e. YQ | Dei in *om.* O | Dei[2] *post* particeps Q | est[2] *om.* AYOQ | particeps *in corr.* O[2]   12 eius *om.* Z[2]YOQ | esse potest] p. e. Q | secundum Augustinum *om.* YO | De Trinitate] Trinitatis PZBNYO Civitatis S | cap. *om.* ZYO

F *7* Iac. 2, 19: «Tu credis quoniam unus est Deus? Bene facis; et daemones credunt et contremiscunt!».   *9-10* Ps. 38, 7: «Verumtamen in imagine pertransit homo; sed et frustra conturbatur: thesaurizat et ignorat cui congregabit ea».   *12* AUGUST., *De Trin.* XIV c. 8 n. 11 (CCL 50A, 436; PL 42, 1044): «Eo quippe ipso imago eius est quo eius capax est eiusque esse particeps potest».

T [1] Cf. DUNS SCOTUS, *Lectura* II d. 7 q. un.; *Rep.* II A d. 7 q. 1-3.   [2] Cf. BONAV., *Sent.* II d. 7 pars 1 a. 1 q. 2 arg. 1 in opp. (II 178*b*); THOMAS, *Sent.* II d. 7 q. 1 a. 2 arg. 4 (ed. Parmen. VI 446*a*).   [3] Cf. THOMAS, *De veritate* q. 22 a. 6 arg. 2 (XXII[3] 626*b*).

[1*] Cf. LOMBARDUS, *Sent.* II d. 7 c. 1 (SB IV 359).   [2*] Cf. ibid.

8); non possunt autem Deum capere nec participes eius fieri, nisi per actum bonum; ergo in illis possunt esse actus boni.

4 Praeterea, Dionysius 4 *De divinis nominibus*: 'In daemonibus manent naturalia integra', ergo liberum arbitrium integrum; sed «'posse peccare' non est libertas nec pars libertatis», secundum Anselmum *De libero arbitrio* cap. 1[4b]; igitur habent libertatem arbitrii quantum ad illud ad quod[5] est per se, quod est 'bene velle': igitur possunt bene velle[6].

5 Praeterea, nullus intellectus est ita aversus a primo principio quin possit cogitare aliquod verum, quia prima principia omni intellectui sunt vera ex terminis; igitur nulla voluntas est ita aversa ab ultimo fine quin possit velle ultimum finem[7]. Consequentia patet per illam [2]

---

[b] *Sequitur textus interpolatus*: 'Liberum arbitrium est potestas servandi rectitudinem propter se'[3*]. 4*

APSVZBNYOQ(γμυ)

13 possunt autem] a. p. O | particeps PB* | participes eius fieri] ipso participare Q | fieri] esse Y | nisi *om.* O*   14 illis] hoc A | illis — boni] actibus bonis possunt esse (e. *om.* Q) YQ | esse actus boni *om.* O   15 Praeterea] Item A | Dionysius = APVN *edd.* | De *om.* O   16 naturalia] *add.* natura Y   17 non] nec PZ | nec] sed Q | secundum] *praem.* quia V   17-18 Anselmum] Augustinum V *add.* I PNQ *add.* III Y   18 cap. 1] libro paenultimo cap. 33 V *om.* O | 1 = Q 10 μυ 23 Y 33 γ *spat. vac.* S paenultimo APZBN | igitur] ideo Q | habent] *post* libertatem Y habuit ZO+   19 ad² *om.* P*NYQ | quod¹ *om.* O* | quod est²] scilicet Q *om.* P*N | bene] unum V   19-20 igitur — velle *om.* S   20 possunt] potest habere Y   21 Praeterea] Item AY | adversus SVZBO | a primo principio = PN; ¶ *sign.* Vacat (*quod deinde cancellat*) N²   22 cogitare] cognoscere VN² intelligere YQ | prima principia] prin. pri. V   23 sunt vera] *ante* omni (22) AYO v. s. B s. nota V s. nota sive v. *ante* omni (22) Q | ex terminis *om.* YOQ | est] erit YQ adversa SBO   24 posset A

4*-5* Liberum — se = VYQ *edd.*   4* Liberum *add.* enim Q *edd.*

F 15 PS.-DIONYSIUS, *De div. nom.* c. 4 (*Dionysiaca* I 281-282; PG 3, 726): «Non igitur mala est daemonum tribus, secundum quod est secundum naturam...; et data ipsis angelica dona, nequaquam ipsa mutata esse dicimus, sed sunt et integra et splendidissima, quamvis ipsi non videant, claudentes ipsorum boni-inspectivas virtutes»   *17-18* ANSELMUS, *De libertate arb.* c. 1 (ed. SCHMITT I 209; PL 158, 491): «Potestas ergo peccandi... nec libertas est nec pars libertatis».

T [4] Loco «1» fere omnes codices erronee habent «paenultimo» vel aliter; error ex compendio male lecto provenit.   [5] supple: libertas arbitrii.   [6] Cf. THOMAS, *De veritate* q. 24 a. 10 arg. 14 et arg. 10-11 (XXII³ 704*b*).   [7] Cf. ibid. arg. 9 (p. 704*ab*); *De malo* q. 16 a. 5 arg. 21 (XXIII 304*a*); RICHARDUS DE MEDIAV., *Sent.* II d. 7 princ. 2 q. 1 arg. 5 (II f. 30*rb*): «Item, nullus est intellectus qui ita adhaereat falso, quin possit reduci in cognitionem veri; ergo, a simili, nullus est affectus qui ita adhaereat malo, quin possit reduci in debitum amorem boni».

[3*] ANSELMUS, *De libertate arb.* c. 3 (ed. SCHMITT I 212; PL 158, 494). – Pro hoc textu interpolato cf. DUNS SCOTUS, *Rep.* II A d. 7 q. 1-3.

similitudinem Philosophi II *Physicorum* et VII *Ethicorum*: 'Sicut principium in speculabilibus, sic finis in moralibus'[8]. – Probatur etiam aliter consequentia, quia 'omnis malus, ignorans' (III *Ethicorum*); ergo non est malitia in voluntate sine errore in intellectu[9]. Igitur ubi non potest intellectus excaecari circa obiectum aliquod intelligibile, ibi nec voluntas poterit obliquari circa idem ut appetibile vel amabile.

Praeterea, si necessario male volunt, et semper sunt in actu volendi (quia non habent aliquod impedimentum), – ergo semper male 6

APSVZBNYOQ(γμυ)

25 II — Ethicorum] VII (*in corr.* O²) Eth., II Physicorum O II Eth. et IV Physicorum YQ   26 sic] ita Q   26-27 Probatur — consequentia] Conseq. (Et Q′ *om.* Q¹) prob. etiam (p. e. | e. p. AO) aliter (a. *om.* Q) AYOQ   27 malus] *add.* est N²YQ   27-28 III Ethicorum] II Eth. Q *om.* O *add.* cap. 3 V²   28 ergo] ideo Y | in intellectu] intellectus A *om.* Y   29 intellectus *ante* non Q | excaecari] exerceri A | aliquod] *ante* obiectum O *om.* YO   30 ibi] *spat. vac.* O | nec voluntas] v. non Q | poterit] *post* obliquari Y *om.* O | idem ut *om.* A   30-31 ut — amabile *om.* OQ   31 vel amabile *om.* V   32 Praeterea] Item A | necessario] *post* volunt Q *rep. post* et A | semper] *add.* et necessario (*sed pon. signum attentionis* ∴ B²) B   33 aliquod] *om.* Y *add.* bonum V   33-34 male volunt] v. m. S

F 25 ARISTOT., *Physica* II t. 89 (B c. 9, 200*a* 15-16); *Eth. Nic.* VII c. 12 (AL XXVI³ 287; H c. 9, 1151*a* 16-17). Textus utriusque auctoritatis cf. supra d. 6 ad lin. 358-360.   *27-28* ARISTOT., *Eth. Nic.* III c. 3 (AL XXVI³ 181; Γ c. 2, 1110*b* 28-30): «Ignorat... omnis malus quae oportet operari et a quibus fugiendum; et propter tale peccatum, iniusti et universaliter mali fiunt».

T [8] Cf. HENRICUS GAND., *Quodl.* I q. 16 in corp. (AMPh s. 2, V 100): «Sicut intellectus naturaliter inhaeret primis principiis scibilibus, apprehensis, nec potest ab eis dissentire, – ita et voluntas ultimo fini, ut non possit ab ipso resilire quin de necessitate velit ipsum; finis enim se habet in operativis sicut principium in speculativis, ut dicitur II Physicorum et VII Ethicorum».
[9] Cf. ibid. XII q. 27 arg. 2 (AMPh s. 2, XVI 158): «Item, secundum Philosophum 'omnis malus est ignorans'... Prius est ergo esse ignorantem, quam esse malum». – Haec sententia (lin. 28), quatenus simplicem concomitantiam seu simultatem inter errorem intellectus et malitiam voluntatis exprimit, quaeque saepius et a pluribus mediae aetatis scriptoribus «propositio magistralis» appellatur, inter an. 1285-1286 tamquam vera a Parisiensibus magistris concessa est; iidem autem insolutam reliquerunt controversiam 'utrum error intellectus sit causa malitiae in voluntate, an malitia voluntatis sit causa erroris seu excaecationis in intellectu'. Cf. AEGIDIUS ROM., *Quodl.* I q. 19 in corp. (f. 11*vb*): «Quidam enim volunt quod semper praecederet error rationis ad hoc quod esset malitia in voluntate; unde dicebant quod non esset voluntas mala nisi sit prius intellectus errans. Sed cum hoc Parisius ventilaretur, placuit doctoribus ibidem exsistentibus quod non oporteret errorem praecedere in intellectu ad hoc quod esset malitia in voluntate; concedebant tamen quod semper malitiam voluntatis concomitatur in nobis aliqua caecitas intellectus»; HENRICUS GAND., *Quodl.* X q. 9 ad 1 tertii arg. (AMPh s. 2, XIV 245-249). – De re cf. HOCEDEZ E., *La condamnation de Gilles de Rome*, in *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 4 (1932) 35-58. Cf. etiam n. 89.

volunt et ita in infinitum augent malitiam suam; sed si ex lege iustitiae divinae augmento culpae correspondet augmentum poenae, ergo in infinitum cresceret poena eorum; ergo numquam erunt in termino[10]. Sequitur etiam aliud inconveniens, quod pari ratione posset augeri caritas in bonis si in istis posset augeri malitia[11], et ita sequitur quod boni numquam essent in termino beatitudinis sicut nec mali in termino malitiae; igitur etc.

7 Praeterea[c], 'nullum violentum est perpetuum' (I *Caeli et mundi*), quia est contra inclinationem eius cui inest, – et ideo si ipsum sibi dimittatur, redit ad oppositum illius (sicut aqua si sibi dimittatur, redit ad frigiditatem); sed malitia est contra naturam, secundum D a m a s c e n u m; ergo non est perpetua. Non igitur necessario inest voluntati[12].

Ad oppositum: 8

In Ps.: *Superbia eorum qui te oderunt, ascendit semper*; sed hoc non potest intelligi intensive, quia ita non esset aliquod malum intensive quo non esset maius malum; ergo debet intelligi extensive, et ita semper peccant[13].

[I. – AD QUAESTIONEM
A. – OPINIONES ALIORUM]

[3] Hic ponitur duplex causa[14] continuationis malitiae in eis. 9

P r i m a sic: appetitus proportionatur suae apprehensivae, a qua movetur sicut mobile movetur a movente; angelus autem apprehendit immobiliter, sine discursu, quia per intellectum[15], – homo mobiliter, discurrendo per rationem, in qua viam habet discurrendi ad utrumque oppositum. Voluntas igitur angeli immobiliter adhaeret post primam apprehensionem completam, voluntas etiam hominis –

---

[c] *Adnotatio interpolata*: Hic[4*] deficit solutio istius argumenti[5*].

APSVZBNYOQ(γμυ)

34 ita *om.* Q | augent] augerent O agent N^{*} | sed *om.* S | si = AP(*om.* P^{2})SN 34-35 ex — divinae] ex divina iustitia *post* correspondet (35) YO secundum iustitiam divinam *post* culpae (35) Q 35 correspondet] *in corr.* P^{2} correspondeat SN | ergo] sibi igitur V 36 crescet YQ 37 termino] *add.* malitiae, quod est inconveniens O^{2} 37-40 Sequitur — termino *om.* Y 37-38 posset augeri^{1}] *post* bonis (38) V poterit a. O semper augmentaretur N^{2} *om.* N′ 38 caritas] semper in infinitum Q | in bonis] *ante* posset (37-38) A b. *ante* posset (37-38) OQ | si] sed SQ | posset] possit V 39 numquam] non O | essent] erunt AV erant O *om.* Q 40 mali] ipsi AO | igitur etc.] quod est inconveniens AYOQ 41-46 Praeterea — voluntati *post textum n.* 4 μ 41 Praeterea] Item A | est *om.* AYO | perpetuum *om.* A 42 quia] quod A^{+} | inest] est Q^{+} | ipsum] illud YOQ | sibi] *post* dimittatur^{1} (43) AYOQ cui S 43 redit] reddit SO | si] *ante* aqua N *rep. ante* aqua V | sibi] *post* dimittatur^{2} Y igitur B 43-44 redit] reddit O

6* Hic — argumenti = O^{2}

F *41* ARISTOT., *De caelo* I t. 15 (A c. 2, 269*b* 6-10); insuper II t. 18 (B c. 3, 286*a* 17-18): «Nihil enim praeter naturam [est] sempiternum»; t. 96 (c. 14, 296*a* 32-33): «Non [est] possibile sempiternum esse, violentum exsistentem et praeter naturam». *44-45* DAMASC., *De fide orth.* c. 18 [II c. 4] (FIP t. s. VIII 75; PG 94, 874-875); c. 44 [II c. 30] (p. 161-162; col. 971-975); c. 26 [II c. 12] (p. 114-115; col. 923); c. 93 [IV c. 20] (p. 355-357; col. 1195-1198).

T [10] Cf. THOMAS, *Sent.* II d. 7 q. 1 a. 2 arg. 5 (ed. Parmen.VI 446*a*); RICHARDUS DE MEDIAV., *Sent.* II d. 7 princ. 2 q. 2 arg. 2-3 (II f. 30*vb*). [11] Cf. HENRICUS GAND., *Quodl.* XII q. 7 in corp. (AMPh s. 2, XVI 245).

[4*] scil. in fine istius dist. 7. [5*] Reapse nihil deficit, sed Duns Scotus ad hoc sextum argumentum (n. 7), permutato ordine, respondet statim post responsionem ad tertium, – cf. infra n. 79-85 (ad tertium arg.), n. 86-87 (ad sextum arg.), deinde n. 88-93 ad quartum et quintum. Error adnotatoris provenit ex erroneis adnotationibus marginalibus eiusdem codicis, positis prope responsiones ad argumenta; ibi enim sic adnotatur: «Ad quartum» (pro arg. sexto), «Ad illud de simili» (pro arg. quarto), «Ad quintum» (pro arg. quinto). Cf. praedictae adnotationes pro singulis argumentis in appar. lect. var., infra sub numeris praedictis.

APSVZBNYOQ(γμυ)

45 ergo] ideo Q | Non igitur] Ig. non BYO Et per consequens non Q | necessario] perpetuo V 47 Ad oppositum] Opp. AYO Contra Q 48 In *om.* YO | oderunt — semper] o. etc. ZBNO etc. V *add.* etc. P | sed *om.* O 48-49 hoc non potest] iste ascensus n. debet Q 49 quia — intensive^{2} *om.* Z 49-50 quia — malum *om.* $P^{2}N^{2}$ 49 quia] *add.* hoc A^{+} *add.* tunc non esset ita magna quin posset esse maior et O | ita] *post* esset A *post* malum N^{2} tunc Q | intensive^{2}] intensum N^{2} 50 quo non esset] quod n. posset esse N^{2} | malum *om.* N^{2}Q | debet] oportet V | et] etiam V^{+} 51 peccat Q 54 dupliciter S | causa] via Q | continuationis] confirmationis A consummationis SY 55 *adnot.* Opinio Thomae, parte prima S^{2} | proportionatus Y 56 movetur a movente] motori OQ *spat. vac.* Y | autem *om.* YOQ 57 discursu] *add.* homo mobiliter cum discursu P^{2} | homo] *add.* autem Q 57-58 mobiliter] movetur AVY movebitur B mortaliter O 58 discurrendo] quia Q | rationes P | viam habet] h. v. Q | ad] per YOQ 59 Voluntas igitur] Ig. vol. Q 60 post] per AVZN | primam] falsam S^{+} | voluntas *in ras.* P^{1} | etiam] *post* hominis O autem (*in ras.* $P^{1}N^{2}$) $P^{1}N^{2}$Q

F 48 Ps. 73, 23. 55-66 THOMAS, *Summa theol.* I q. 64 a. 2 in corp. (V 141*b*).

T [12] Cf. THOMAS, *De veritate* q. 24 a. 10 arg. 1-2 (XXII^{3} 703*ab*). [13] Cf. RICHARDUS DE MEDIAV., *Sent.* II d. 7 princ. 2 q. 1 in corp. (II f. 30*va*): «Diabolus ita perfecte habituatus est in superbia et ita intense, quod eius superbia amplius intendi non potest, quamvis semper extendatur, – et sic expone illud Ps.: 'Superbia eorum qui te oderunt, ascendit semper'». [14] Una, scil. 'immobilitas potentiae apprehensivae', iuxta Thomam (n. 9), – altera, scil. 'perfecta libertas voluntatis', iuxta Henricum (n. 10-11). [15] Cf. THOMAS, *De veritate* q. 24 a. 10 in corp. (XXII^{3} 707*a*): «[Angeli] rationem non habent, sed intellectum».

secundum volitionem sequentem rationem – adhaeret mobiliter. Et ideo licet voluntas angeli, antequam firmasset se per volitionem completam, fuisset mobilis ad opposita (alioquin non potuisset indifferenter peccasse vel meruisse), tamen post primam electionem immobiliter adhaesit ei quod elegit: et ita radicaliter – ex immobilitate cognitivae – factus est bonus impeccabilis et malus impoenitens.

A l i a v i a ponitur sic, quod voluntas quanto perfectior, tanto perfectius se immergit in volibile. Separata a corpore, qualis est angelica, est omnino perfecte libera, – nostra autem, corpori corruptibili coniuncta, habet libertatem deminutam[16]; et ideo licet nostra habeat libertatem, illa tamen maxime habet eam, quae est omnino separata a corpore. Voluntas etiam nostra, « exsistens in corpore incorruptibili »[17], immobiliter se immergit in obiectum ita ut ab illo resilire non possit.

Modus autem assignatur ex illo Prov. 18[18]: *Peccator, cum in profundum venerit, contemnit.* Quando igitur est voluntas perfecte libera

APSVZBNYOQ(γμυ)

61 secundum volitionem] s. voluntatem (v.] volitionem P^2) PZB post v. (v.] primam O) completam O^*Q | mobiliter] *ante* adhaeret V immobiliter AP^*ZN^* 62 ideo] ita Y | licet *om.* P^*N^* | firmaret V 64 tamen] cum P^* | post] per Y | electionem] rationem Y^+ apprehensionem Z *praem.* apprehensionem et B *not.* vel: apprehensionem P^2 65 eligit O | ita *om.* O^* | radicaliter *rescr.* O^2 66 et malus impoenitens] *om.* P^* *add.* et peccabilis AP^2VZBN | impoenitivus O 67 *adnot.* Opinio Henrici, Quodlibet IX S^2 | Alia] Secunda V | via — sic] ponitur v. s. Y v. est Q | quod] quia VBO 68 perfectius se] se p. O | immergit] iniungit AY | volibili P^2SBYQ | Separata] Separato (!) Y *praem.* Voluntas (*add.* vero V) VQ Sep. autem PNO^2 *om.* O' 68-69 qualis est angelica *om.* P^*N^* 69 est = N^2OQ *edd.* quae e. N' *rell.* | autem *om.* O 70 coniuncta *ante* corpori (69) AYOQ | libertatem = P^2(*in ras.*)O *edd.* bonitatem *rell.* | et — nostra *om.* O | ideo] ita Y 71 liberalitatem Y | illa *post* eam A | illa tamen maxime] t. i. m. Y m. t. i. V | tamen maxime] m. t. A | maxime habet eam] m. h. libertatem *post* corpore (72) Q | habet eam *om.* SVY | omnino *om.* YQ 72 nostra] *add.* separata vel (v. *om.* V) VYQ *add.* vel (non O^2) O | exsistens] *add.* autem O^2 72-73 incorruptibili = Vμυ corruptibili (*add.* vel etiam separata P^2) *rell.* γ 73 immergit] immergerit S ingerit Q | obiectum = VYO mobili S obiecto (*add.* volibili B) *rell.* *edd.* | ita *om.* YO 75 Modus] Minor PZ Ratio B | autem *om.* VYOQ | assignatur] probatur PZN | illis S | 18 = γ 8 APZBN *spat. vac.* Q *om.* *rell.* μυ 75-76 profundum] profundis V *add.* peccatorum P^2Y 76 Quando *in ras* Z^2 | igitur *om.* Q | est *om.* O^*(*post* voluntas)

F *67-81* HENRICUS GAND., *Quodl.* VIII q. 11 in corp. (f. 323X). *75-76* Prov. 18, 5: «Impius, cum in profundum venerit peccatorum, contemnit».

T [16] Cf. HENRICUS GAND., *Summa* a. 45 q. 3 in corp. (II f. 18E-F). – Loco «libertatem» fere omnes codices erronee habent «bonitatem». [17] Haec sunt ipsamet verba Henrici. [18] Loco «18» codices tradunt «8».

praecedente perfecta electione, efficaciter currit in volitum, ponendo ibi finem; veniens autem ad obstaculum synderesis, non insistit sed contemnendo impingit in[19] illam, et retunditur ut se retrahere nec velit nec possit velle: ut, si ferrum impingatur ossi, retunditur, – nec retrahi potest, nec eadem virtute qua immittitur nec maiore.

[B. – IMPROBATIO OPINIONUM SIMUL]

[4] Contra conclusionem in qua conveniunt istae duae opiniones[20], videtur esse auctoritas A u g u s t i n i *De fide ad Petrum*, ubi sic ait: « Si possibile esset ut humana natura, postquam a Deo aversa bonitatem perdidit voluntatis, ex se ipsa rursus eam habere potuisset, – multo possibilius hoc haberet natura angelica, quae quanto minus gravatur terreni corporis pondere, tanto magis hac esset praedita facultate » etc. – Arguitur ergo sic: si voluntas humana ex se posset redire ad iustitiam, multo magis voluntas angelica; igitur nec illa[21]

APSVZBNYOQ(γμυ)

77 praecedente perfecta electione] e. perf. pr. V | perfecte B | efficienter O | currit] *post* volitum ZB *om.* S | ponendo] proponendo Q 78 autem *om.* SVYOQ 79 contendendo O | in = AV et in (in] ita Y) *rell.* *edd.* | illam] istam O | et = A etiam P^2 *rell.* (*om.* S) *edd.* | retundatur V 79-80 ut — retunditur *om.* P^* 79 se retrahere] sese trahere A | nec] non NY 79-80 velit nec *om.* S 80 ut] *in ras.* O *adnot.* Exemplum eorum B^2 | retundatur A | 81 nec^1 *om.* Y | qua] qui (!) S | nec^2] *add.* a Y 83 in qua conveniunt] quam tenent PVZBN in q. communicant Y | istae] illae SYO | duae *om.* V 84 auctoritas Augustini] Augustinus VYQ | Petrum] *add.* cap. 5 ZBQ *add.* 5 cap APN *add.* 5 Y | sic] *post* ait AOQ *om.* PN 85 impossibile Y | esset] est B | ut] in Z | humana] una Q *om.* Y | postquam — aversa] quae O *add.* quae ZB *add.* est quae PN | adversa S 86 perdidit] *ante* bonitatem (85-86) Q *post* voluntatis A | ex se ipsa] *om.* S *add.* et A | rursus eam] *post* potuisset O tamen Y 87 possibilius] *comp* Y potius O | hoc] hic B haec O *om.* Y 88 corporis pondere] p. c. A ponderis corpore O | tanto *om.* PSZBN | hac] haec O hanc S *om.* V | esset] est *post* praedita N esse S *om.* P^* 88-89 praedita facultate] p. fecunditate APSZBN *om.* O^* 89 etc.] et hoc habere posset etc. P^2ZB *om.* $P'NYOQ$ | ergo] etiam V | ex se *om* YOQ 89-90 redire] reduci A 90 iustitiam] *add.* igitur AYOQ | voluntas] *post* angelica V natura Y *om.* N^2 | angelica *om.* P^*N^* | nec] *post* illa Q *rep* *ante* igitur S^+ nunc potest Y | illa] ista PN

F 84 Potius FULGENTIUS, *De fide ad Petrum* n. 34 [c. 3 n. 34] (CCL 91A, 733-734; PL 40, 764): [Pars finalis textus] «..... esset praedicta facultate. Sed ostendit Deus unde bona voluntas hominibus detur, quam sic amiserunt angeli cum haberent, ut amissam deinceps habere non possint».

T [19] Loco «in» fere omnes codices tradunt «et in»; agitur de duplici lectione compendii. [20] scil. quod impossibile sit angelum peccantem poenitere. [21] id est: 'igitur illa (scil. voluntas angelica) nec'.

propter immobilitatem suae potentiae cognitivae (qualis non est cognitiva[22] voluntatis nostrae)[23] nec propter plenam libertatem eius (ex hoc quod separata est a corpore)[24] est impossibilis redire ad iustitiam postquam peccavit, immo – secundum eum[25] – magis possibilis quam nostra.

13 Praeterea, contra conclusionem istam communem arguo.

Primo sic: non tantum voluntas angeli damnati est obstinata, sed etiam voluntas hominis damnati (et oportet utriusque assignare causam communem, secundum quod videtur A u g u s t i n u s dicere *De fide ad Petrum* paulo post litteram prius allegatam[26], ubi vult quod sit una causa communis quare Deus simul iudicabit spiritus humanos et angelos damnatos, – et idem videtur velle *De civitate Dei*[27]); sed neutra illarum causarum[28] potest poni causa obstinationis hominis damnati; ergo nec aliqua angeli.

APSVZBNYOQ(γμυ)

91 immobilitatem] mobilitatem Y nobilitatem ASB | suae] suam V | potentiae *om.* ZB | cognitivae] *comp.* O² | est] *add.* in O 91-92 cognitiva] *comp.* O' 92 libertatem *in corr.* O² | eius] *add.* quam habet Q 92-93 ex hoc *om.* Z 93 separata est] e. s. Q | est²] *praem.* igitur S | redire] reduci A 94 peccavit *om.* Q | eam AY | magis] *add.* videtur APZBN | quam] *add.* voluntas Q 96 Praeterea] Item A | conclusionem istam] i. (illam AO) c. AYOQ c. SV | communem *om.* AVYQ | arguo] arguitur ZB *om.* YO 97 Primo *om.* V 97-98 est — damnati *om.* Z²B² 98 voluntas *om.* Y | et] *add.* ideo V | oportet *in ras.* P² 99 communem *om.* P'SZBN | Augustinus dicere] d. Aug. SVZBNQ 100 paulo] parum Q | post] postquam O⁺ | prius allegatam] a. p. Y praeallegatam Q 101 una *om.* O | causa communis] com. ca (*ante* sit, 100 O) YO | simul iudicabit] i. s. ZB 102 velle] *add.* Augustinus P²ZB | De civitate] Civitatis S | Dei] cap. (*sequitur parvum spat. vac. in* Y *add.* 1 O²) YOQ cap. 82 ZB *add.* cap. (*et sequitur parvum spat. vac. in* N *add. ulterius* 82 P²) PVN *add.* cap. 7 A *add.* cap. 1 S 103 illarum = SO istarum N² *rell.* (*om.* P) *edd.* | causarum = AVOQ | causa *om.* O'Q | causa obstinationis] obstinatio Y | hominis *in ras.* O² 104 nec *om.* P | aliqua *om.* VO | angeli = VO *edd.* alia (*ante* aliqua P) AP

F 99-102 Potius FULGENTIUS, *De fide ad Petrum* n. 35 [c. 3 n. 34] (CCL 91A, 734; PL 40, 764): «Quoniam igitur digna est eadem voluntas bona – per Dei gratiam – aeternae beatitudinis praemio et iniquitas angelica atque humana esse non debet impunita, propterea secundum catholicae fidei regulam, venturum esse Filium Dei ad puniendos omnes peccatores angelos et ad iudicandos homines vivos et mortuos, fideliter exspectamus» 102 AUGUST., *De civ. Dei* XXI c. 11 (CCL 48, 777; PL 41, 726); c. 23 (p. 788-789; col. 736).

T [22] scil. cognitiva nostra non est immobilis. [23] Cf. supra n. 9. [24] Cf. supra n. 10. [25] scil. Augustinum (=Fulgentium). [26] scil. supra n. 12. [27] Genericam Duns Scoti allegationem amanuenses complere conati sunt indicando capitulum, sed inepte, quia deest indicatio libri. Accurate vero hoc idem iam allegaverat DUNS SCOTUS, *Lectura* II d. 7 n. 30 (XIX 10): «Similiter Augustinus De civitate Dei libro XXI cap. 11 et cap. 23». [28] scil. nec immobilitas potentiae cognitivae, nec plena libertas appetitivae; cf. supra n. 12 et nota 14.

Probatio assumptae[29]: quia anima coniuncta non habet cognitivam immobiliter apprehendentem, sicut angelus, secundum primam viam[30], – nec etiam habet plenam libertatem talem ut se mergat in obiectum immobiliter, secundum secundam[31 d]. Ergo oportet assignare causam istius obstinationis in anima, quando est separata: aut ergo tunc ante omnem actum elicitum est obstinata (et per consequens neutra praedictarum causarum[32] est causa obstinationis suae, quia antequam aliquid velit secundum actum intellectus immobiliter apprehendentis vel ex plena libertate quam habet separata, ante est ipsa obstinata), – aut ipsa fuit obstinata per aliquem actum quem elicit separata (qui secundum primam viam consequitur apprehensionem intellectus separati immobilem, vel plenam libertatem[33] penes secundam viam); sed hoc secundum[34] videtur esse inconveniens, quia separata non demeretur, sed tantum per actus quos habuit in via reci- 14

7* [d] *Sequitur adnotatio interpolata*[6*]: secundum perfectam libertatem, secundum secundam viam; ergo non potest resilire[7*], – quod falsum est.

APSVZBNYOQ(γμυ)

105 assumptae] assumpti Y assumpta vel assignata A | quia — non *om.* S | coniuncta] *add.* aut O⁺Q 106 immobiliter apprehendentem] mobiliter apprehensivam S | primam] propriam Y 107 etiam — talem *om.* APSZBN | libertatem] *ante* plenam V *om.* O² (*post* talem) | talem *om.* V | ut se mergat] ut se immergat (i.] mergat N⁺) VN etsi se immergat (i.] *ante* se Y mergat O) YOQ 108 immobiliter *om.* YOQ | secundum secundam *ante* ut (107) YOQ | secundam] aliam viam Q *add.* viam VNYO 109 istius] illius AS huius Q istam Y illam O | aut] *post* tunc (110) V *comp.* S | ergo] *ante* aut PZBN *om.* Y 110 est *ante* ante V | obstinata] absoluta S | consequens *om.* O 111 obstinationis] praedestinationis V⁺ 112 aliquid velit] v. a. PVZBN | secundum] sibi V⁺ ante N⁺ | intellectus *om.* ASZBN² 113 vel] et YO² | separatam A 113-114 ante — obstinata *om.* N⁺ 113 ante] *post* est *sed om.* N² aut AP²(*in ras.*) *om.* Q 114 ipsa¹ *om.* YOQ | ipsa² *om.* YQ | obstinata *in corr.* O² 115 qui] quae AP⁺N⁺ quia SQ | qui secundum] per V | consequitur = SOQ concomitatur A sequitur *rell. edd.* 116 plenam libertatem] secundum libertatem plenam O est perfecte libera *post* viam (117) Q ex sua (ex s. *om.* V) libertate immergit se in volitum *post* viam (117) VY *edd.* plures PN' per libertatem immergit se in volitum N² *om.* ASZB | penes] secundum VP'NYO²Q *pon.* penes P² 117 viam *rep.* Z | secundum] quidem PN | esse] *post* inconveniens PN *om.* VYOQ 118 demerentur B 118-119 in — demeruit *om.* Y | recepit S

7*-8* secundum¹ — est = P'ZN'γ [*om.* (¶ *sign.* Vacat P²) P²N²] | secundum — viam *om.* N | secundum] *praem.* sed P 8* ergo — est] nec etiam se iniungit (!) in obiectum, tunc esset obstinata, falsum est, nec posset resilire γ

T [29] scil. minoris, n. 13 («sed neutra» etc.). [30] Cf. supra n. 9. [31] Cf. supra n. 10. [32] Cf. supra nota 28. [33] Verba «plenam libertatem», in codicibus non tradita, sensus et contextus postulant. [34] scil. «aut ipsa... separata» (lin. 114-115).

[6*] Haec adnotatio, probabiliter in margine prius scripta, perperam in textum introducta est. [7*] Cf. supra n. 10.

pit quod meruit vel demeruit; igitur nullum actum habet, praecedentem obstinationem, per quem reddatur obstinata[e].

15 Et posset confirmari de Lazaro, quo mortuo intellectus habuit apprehensionem animae separatae, et eius voluntas habuit plenam libertatem (quia separata); et tamen ex neutro istorum immobiliter voluit, quia tunc fuisset impeccabilis, si bonus (et tunc fecisset sibi Deus praeiudicium quando suscitavit eum, quia tunc de impeccabili fecisset peccabilem), vel obstinatus, si malus, – quorum utrumque est falsum (quia adhuc est viator!), nisi fingatur quod Deus miraculose

---

[e] *Sequitur textus interpolatus*: Vel sic: anima peccans, in instanti separationis est obstinata, quia est in termino, – et non per actum quem tunc elicit, quia in eodem instanti in quo separatur, totum compositum corrumpitur et in illo instanti non intelligit; nec etiam per actum praecedentem illud instans, est obstinata, quia tunc fuit viator; ergo etc. Vel sic: si voluntas hominis, propter hoc quod habet apprehensionem immobilem, reddat se obstinatam, vel hoc est dum est in corpore vel dum est extra corpus; non dum est in corpore, quia tunc non habet apprehensionem immobilem (cum sit viator), – nec secundo modo, quia in instanti separationis anima obstinatur et damnatur (non tunc autem habet apprehensionem, quia illud est instans corruptionis); ergo etc.[8*].

APSVZBNYOQ(γμυ)

119 quod] quem N^{*} | meruerit vel demeruerit V | igitur] *add.* per P^{2} *add.* tunc OQ | habet *om.* Z   120 quem] quam AVYOQ quid B   121-122 apprehensionem *om* O^{2} 122 animae separatae *om.* Z | eius] *add.* libertatis habuit plenam voluntatem V^{+} | eius voluntas] v. e. AYOQ | habuit *om.* Q   123 quia] et S | tamen] cum Z | istorum] illorum VO *om.* S   123-124 immobiliter voluit] v. i. Q   124 fuisset] *add.* factus $AP^{2}N^{2}YOQ$ | si bonus *post* peccabilem (126) V | bonus] *praem.* esset Y *add.* esset N^{2} | et] quia SY *om.* V   124-126 et — peccabilem *om.* OQ   124 tunc] *in corr* P^{1} *add.* etiam Y | fecisset] fuisset S^{2} 125 Deus] Christus V *om.* SY | eum] ipsum SY   126 fecisset] *add.* eum VY *add.* ipsum S | obstinatum V | quarum Q   127 quia — viator *om.* V | adhuc] *add.* non O | est] esset $AP^{2}SO$ erat $N^{2}Q$ | fingatur] signaretur A   127-129 quod — tanto *rep.* $P^{+}N^{+}$(¶ *uterque text. sign.* Vacat)   127 miraculo V

9*-18* Vel — etc. = $APS^{1}VZBNY$μυ [*sine indicatione ubi textus ponendus sit* S^{1} *post textum n. 12 rell.* μ]; ¶ *test. sign.*: Extra N^{2} Additio υ *lin. anfractuosa* μ   9* peccans] peccatoris S^{1} 10* quia[1] ... quem] quae ... quia S^{1} | non *om.* Y′   11*-12* illo instanti = VS^{1} toto isto Y illo *rell.* μυ   12* non *om.* Y | praecedentem] praesentem N^{+} | instans] igitur (!) Y   14* habet] dicit S^{1} reddit A   14*-16* reddat — immobilem *om.* P^{2} 15* dum est[1] *om.* N | dum est in corpore] primo modo A   15*-16* non — immobilem] habet apprehensionem mobilem N   17* obstinatur] separatur V^{+} 17*-18* non — etc. *om.* $P^{2}N$ 17* autem] *post* habet P^{2} aut S   18* ergo etc.] corporis A

T [8*] Pro hoc textu interpolato, qui probabiliter in margine primitus scriptus est, cf. infra n. 25 et DUNS SCOTUS, *Rep.* II A d. 7 q. 1-3.

suspendit eum ab operatione qualis consequitur animam separatam (pro tanto quia praeordinavit eum resuscitaturum), sed hoc non videtur probabile, quia multa d i c i t u r narrasse quae viderat[35].

[5] Praeterea, secundo: causa totalis non aliter causat nisi ipsa – secundum quod causa – aliter se habeat, et hoc quando non ponitur aliqua diversitas ex parte passi vel aliquorum impedimentorum extrinsecorum; sed voluntas ut prior naturaliter actu suo, non ut exsistens actualiter sub actu, est causa actus sui (quod est manifestum ex hoc quod est causa libera actus sui, quae libertas non est eius nisi ut est prior actu suo, – quia ut est sub actu, habet actum ut formam naturalem; patet etiam quod aliquid ut est sub effectu tamquam forma eius, est posterius, – sicut compositum est posterius forma sua, VII *Metaphysicae*); voluntas ergo non aliter se habet in eliciendo actum 16

APSVZBNYOQ(γμυ)

128 sequitur Z^{*} 129 praeordinavit] ordinavit AY praeornavit O | eum resuscitaturum] eam resurrecturam V | resuscitaturum] resurrecturum $SN^{3}YOQ$ suscitaturum A | sed hoc] quia h. S quod Q   130 quia — viderat *om.* $YO^{2}Q$ 131 Praeterea] Item A   131-134 Praeterea — extrinsecorum rep. *post* etc. (34*) V   131 secundo *om.* Q | non *om.* Q   132 quod] *add.* est YOQ | causa] causat *in priore textu* V^{+} | aliter *post* habeat *in textu rep* V | non *om* SYO^{*} 133 vel *om.* A^{+} | impedimentorum] *in corr.* O^{2} inte[torum] S   134-135 ut[1] — sui] est causa sui actus ut est naturaliter prior suo actu, non autem actualiter exsistens sub actu Q   134 prior] prius V   135 sub] ab Y | quod] *praem.* secundum O^{2} 135-136 quod — sui *om.* V   135 est manifestum] patet YQ apparet O   135-136 ex hoc *om.* YO   136 quod] quia $P^{2}YOQ$ | actus sui] s. a. Q | quae] quia S haec (*add.* autem Q) YOQ | eius *om* P^{2} 137 est[1]] *om.* V *add.* naturaliter Q | suo] *ante* actu Q *om.* B^{2} | ut[2]] tamquam AYOQ   138 quod] quia B | ut *om.* SN | est *om.* O   139 est posterius *om.* A | forma sua] s. f. Y   139-140 VII Metaphysicae *om.* O   140 aliter *post* habet Q | actum] *add.* suum $N^{2}YQ$

F *130* Has narrationes, saec. XI-XII ortas, ex quodam antiquo ms. perusino qui eas tradit extractas, ita refert RAZZI S. [+ 1613], *Vita e laudi di s. Maria Maddalena, di s. Marta e di s. Lazzaro vescovo e martire* (opus denuo editum, Orvieto 1859, 230): «Ed avanti la Pasqua sei giorni, ritrovandosi Cristo a tavola in casa di Simone lebbroso, Lazzaro fu uno dei discombenti, come narra San Giovanni [Ioan. 12, 2], e dei sedenti a mensa. Dove, come piamente vogliono alcuni sacri dottori, egli raccontava le pene, che aveva vedute ed udite nei luoghi dell'inferno, nello spazio de' quattro giorni, che egli stiede morto e con l'anima nel Limbo»; enumeratis multis quae Lazarus viderat, prosequitur (p. 232): «Tutte queste cose adunque, narrano, che Lazzaro in sostanza a quella mensa raccontò, le quali sebbene non s'hanno da Scritture canoniche, sono però state scritte da gravi autori»; in fine praebetur hoc testimonium (p. 238): «E si noti che quanto in sostanza fin qui abbiamo scritto, l'abbiamo ricavato da un libro antico scritto a mano in carta pecorina, nel quale sono alcune altre leggende di Santi..., il quale libro si trova nel venerabile monastero della beata Colomba della città di Perugia».   *139-140* ARISTOT., *Metaph.* VII t. 7 (Z c. 3, 1029*a* 5-7): «Quare, si species materiā est prior et magis ens, et ipso quod [est] ex utrisque prior erit».

T [35] De Lazaro cf. Ioan. 11, 1-44

nisi aliter se habeat in quantum est prior actu. Sed per hoc quod ponitur habere actum inhaerentem sibi[36], ipsa non aliter se habet in quantum est prior naturaliter actu, quia licet aliter se habeat in quantum est sub actu, quantum videlicet ad aliquod accidens, – non tamen quantum ad suam naturam, secundum quam est talis actus primus, qui est voluntas; ergo ipsa, sub quocumque actu intelligatur, non aliter se habebit in eliciendo actum quemcumque: ergo per nullum actum (vel habitum) qui potuerit poni in ea separata, qui non potest poni in ea coniuncta, erit ipsa opposito modo eliciens (bonum actum vel malum) illi modo quo prius eliciebat, et ita si prius contingenter egit, per nihil tale – in ea positum – necessario eliciet[f].

---

[f] *Sequitur textus interpolatus*: Vel sic: voluntas non est causa suae volitionis nisi ut prior ea naturaliter, ergo si non aliter se habet ut est prior ea naturaliter, non aliter se habet ut est causa eius; sed ut est prior naturaliter, non aliter se habet per hoc quod est sub actu volendi, quia sic se habet in actu primo; ergo per illum actum non aliter se habet in causando, – ergo per actum sub quo ponitur, non fit 'impeccabilis' et 'impoenitens'[9*]. Confirmatur: causa, quae secundum se uniformiter se habet ad plures effectus, – per hoc quod causat unum, non aliter se habet respectu alterius, ut patet de calore respectu plurium calefactionum; sed voluntas est causa respectu plurium volitionum; ergo per hoc quod unam elicit, non aliter se habet ad eliciendum aliam. Ergo si primam libere eliciebat, ita quod respectu illius non fuit impeccabilis, nec per illam respectu alterius erit impeccabilis. – Confirmatur secundo: voluntas angeli respectu illius actus qui ponitur causa obstinationis[10*], contingenter se habet (et solum 'necessario' necessitate secundum quid), quia est causa illius ut prior naturaliter, – et ut sic, contingenter elicit; sed talis actus non magis necessitat voluntatem respectu alterius quam respectu sui; ergo etc.[11*].

APSVZBNYOQ(γμυ)

141-143 Sed — actu *om.* Z 142 actum *om.* B 142-143 aliter — in quantum *om.* VYO*Q 143 prior naturaliter] n. (*comp.* B) p. (p.] primo Q) ASBOQ | quia licet] ergo per talem actum non Q | licet *om.* O | habeat] habet (*add.* ut est causa, nam Q) OQ 144 est sub actu] s. a. e. A *add.* non se habet aliter nisi Q | quantum *om.* V | videlicet] scilicet YO *om.* Q 145 tamen] autem YOQ | suam naturam] n. s. B | quam] quod Z | est *rep.* Y 146 ipsa] voluntas Y *add.* voluntas N^2Q | quocumque] *comp.* B | intelligitur S 147 aliter] naturaliter Y | habebit *om.* Z* | eliciendo] *add.* aliquem S | actum quemcumque] q. (quantumcumque A) a. AYOQ 148 vel] secundum Z* | poterint O | qui[2]] quae A 149 potest] possit Q | erit] est PVZBN | ipsa *om.* V | eliciens] *ante* opposito V *in corr.* O^2 149-150 bonum actum] a. b. VQ 150 eliciebant Z | ita] ideo PN 151 nihil] nullum YO | positum *ante* in YQ | eliciet *in corr.* O^2

19*-34* Vel — etc. = APS!VZBNYμ Vel (19*) — impoenitens (24*) υ [*post* extrinsecorum (133-134) APVZBNμ *ante* Praeterea (131) Y *sine indicatione ubi textus ponendus sit* S!]; ¶ *text. sign.*: Extra *in textu et mg.* N^2 Additio υ *lin. anfractuosa* μ 20* habet] habeat A *add.* nisi V 21* non — eius *om.* V | habebit A 22* sub] in Y | quia] quod Z | habet[2]] *add.* (= *rep.*) quod est sub actu volendi, et si habet P^2B 22*-23* in — habet *rep.* P^2 24* non fit] non sit SB ponitur (!) V | impeccabilis = P^1S^1V peccabilis P* *rell.* μυ | impoenitivus A | Confirmatur] *add.* quia PZBN | quae] quia S! 24*-25* secundum se *om.* VY 25* uniformiter se *om.* N* 26*-27* plurium calefactorum] c. p. B 27* respectu *om.* V | volibilium A 28* non] *add.* propter hoc PN | si] *add.* per S! 28*-29* libere *om.* Y

T [36] Cf. supra n. 9-11.

[9*] Cf. supra n. 9.

[6] Et confirmatur[g] ratio[37], quia nulla causa secunda potest esse causa principali causae agendi[38] opposito modo illi qui convenit principali agenti ex sua causalitate: sic enim causa principalis non esset principalis, quia determinaretur ad oppositum modum a causa secunda agendi[39] suo proprio modo agendi; igitur cum voluntas sit causa principalis sui actus (quia[40] quodcumque[41] ponatur in voluntate respectu actus eius, vel non erit causa actus sic eliciendi, – vel si est causa, est causa secunda respectu voluntatis, non causa principalis), sequitur quod voluntas per nihil aliud determinetur ad agendum. 17

---

[g] *Sequitur verbum interpolatum*: tertio[12*].

APSVZBNYOQ(γμυ)

152 Et *om.* Q | ratio *om.* P*N 152-153 causa principali causae] ratio p. causae (p. c.] c. p. YO) PYO causae p. ratio Q 153 principali[1]] principalis V | illi] ei Q illo *ante* modo O' *om.* YO^1 | qui] quo Y 153-154 principali agenti] a. (*add.* illi O) p. YOQ 154 causa *om.* YOQ | principalis *rescr.* O^1 154-155 non esset principalis *om.* Q 155 quia] quasi V | determinaretur *in corr.* O^1 | modum *om.* YOQ | a causa secunda *om.* V | secundae (!) Y 156 agendi = ASV ad agendum (*add.* a Z) *rell. edd.* | proprio] *post* modo Y *om.* O | igitur] *post* cum Q quia S 156-157 voluntas — actus *om.* OQ | principalis sui] s. p. S 157 quia *om. codd. edd.* | quodcumque] quocumque (*praem.* a Q) OQ | ponatur] ponitur AS *add.* aliquid Q | respectu] ut O 158 eius *om.* Y | erit] fit YQ | sic *om.* OQ | est[1]] sit YOQ 158-159 est causa secunda = AZ^2OQγυ e. s. c. μ 159 non = OQ et n. PZN' *edd.* et n. est A n. esset V n. erit N^2 *rell.* | sequitur] *praem.* ex quo V *praem.* et O^2 *add.* ergo AZB 160 voluntas *om.* V | determinatur YOQ

29* eliciat AV | non *om.* P*N* 29*-30* peccabilis ... peccabilis A 29* nec] quia S! | illam] istam V 30* erit (*post* impeccabilis V) VY | secundo] *add.* quia B 31* qui] quae S! 32* quia] quod V 33* elicit] se habet A | talis] *add.* etiam A 34* quam] qua (!) B 35* tertio = APSVZN tertia B alius liber: tertio *in mg.* μ [*post* ratio (152) V]

T [37] scil. praecedens (n. 16). [38] id est: 'potest esse principali causae causa agendi'. [39] id est: 'determinaretur a causa secunda ad modum agendi oppositum'. [40] Verbum «quia», ob haplographiam seu similem scriptionem primae syllabae sequentis verbi, codices omittunt. [41] scil. quidquid.

[10*] Cf. supra n. 9-11. [11*] Pro hoc textu interpolato, qui probabiliter in margine primitus scriptus est, cf. DUNS SCOTUS, *Rep.* II A d. 7 q. 1-3. [12*] Hoc verbum «tertio» ab interpolatore introductum est, post duas praecedentes confirmationes interpolatas (lin. 24*-30*. 30*-34*).

18 Praeterea, sicut fuit dictum distinctione 4[42] et 6, tam bonus angelus quam malus habuit tempus, ita quod non tantum per instans fuit viator[43]; sed habuit angelus malus diversa peccata ordinata[44], – puta, ex actu amandi se eliciebat actum amandi summum commodum, et ex illo actum excellentiae (quo voluit habere illud commodum non sub regula voluntatis superioris, sed contra eam), et tandem actum odiendi Deum (qui restitit sibi in illud appetendo)[45], et non habuit omnes istos actus distincte simul[46]; igitur quando demerebatur secundo peccato, adhuc fuit in via[47], et tamen iam peccaverat primo peccato ex prima electione[48]. Ergo non qualiscumque immobilis apprehensio vel quodcumque primum peccatum, vel plena immersio in obiectum, fecit ipsum impoenitentem: quandocumque enim aliquo istorum peccatorum peccavit in via, non idem fuit cum peccato praecedente.

APSVZBNYOQ(γμυ)

161 Praeterea] Item A *add.* tertio YO | fuit dictum] d. f. (f.] est O^{+}) AYOQ | 4] 5 *codd. edd.* | 6] *add.* et A 161-162 angelus *rep. post* quam (162) S 162 habet Q^{+} | tempus] moram aliquam YO^{2} se O' *add.* viae Q | tantum *post* instans Q 163 habuit *post* malus V | angelus *om.* SVYOQ 164 actum *in corr.* O^{1} | amandi] concupiscendi sibi Q | summum] suum V | commodum] bonum N^{+} 165 illo] alio YO | actum] actu AVYO | commodum] *ante* illud SV quod O^{*} 166 sub *om.* Z | sed] vel O | et *om.* APV | tandem] *in ras.* P^{1} *in corr.* N^{2} 167 odiendi Deum *om.* A | restitit] restituit P^{+} resistit vel r. A | in illud *om.* Z^{*} | illud] illo YOQ | appetendo] appetito Q proposito O | et] autem *post* non Q *om.* O 168 istos] illos VO | actus *om.* Q^{*}(*ante* istos) | distincte] *post* simul YO distinctos $N^{2}Q$ | quando] ante (!) Q 168-169 secundo peccato = Q *edd.* secundum primum (p. *om.* Y) peccatum (pec.] actum V) *rell.* 169 adhuc *in corr.* O^{2} 169-171 adhuc — peccatum *om.* P^{*} 169 tamen] cum VO^{2} | iam peccaverat] p. i. Y 170 prima] plena SYOQ persona (*sed pon.* plena) P^{2} | non] nec A 170-171 qualiscumque — vel[1] *om.* SVYOQ | apprehensio] appetitio vel a. A appropriatio B 171 primum peccatum] pec. pr. O | plena] prima A *om.* Y | immersio] intentio vel im. A 172 ipsum *om.* $PSN^{*}Y$ | impoenitivum SYO | quandocumque] quandoque N^{*} quantumcumque A 173 istorum peccatorum] illorum p. SO modo praedictorum V | peccavit = ASV p. (*in corr.* O^{2}) sistebat *rell. edd.* | non] *praem.* et $YO^{2}Q$ | idem fuit] f. (erat Q) i. (*add.* peccatum $N^{2}Q$) $N^{2}YQ$ | fuit *om.* O^{*} | cum] *add.* primo V | peccato] *post* praecedente (173-174) Y *om.* O

T [42] Loco «4» codices erronee habent «5». – Argumentum n. 18 colligitur ex variis harum distinctionum locis. [43] Cf. supra d. 4-5 n. 45-46. [44] Cf. supra d. 4-5 n. 45 et d. 6 n. 77. [45] Cf. supra d. 6 n. 37-40. 51-54. 63. 78. [46] Cf. supra d. 4-5 n. 45. [47] Cf. supra d. 6 n. 78. – Loco «secundo peccato» fere omnes codices erronee tradunt «secundum primum peccatum»; sed cf. supra d. 6 lin. 640. [48] Cf. supra n. 9 et n. 11.

[C. – IMPROBATIO PRIMAE OPINIONIS IN SPECIALI]

[7] Praeterea, contra primam viam[49] arguitur specialiter. 19

Primo, quia ipsa supponit falsum, scilicet quod intellectus sit sufficiens motor, – sicut declarabitur distinctione 25 huius II[50].

Secundo, hoc 'falsum' repugnat dictis eorum in ista positione dupliciter. 20 Primo, quia cum intellectus angelorum fuit rectus in apprehendendo (non enim poena praecessit culpam), ergo movit voluntatem ad aliquid recte appetendum; nec potuit aliter movere, quia intellectus movet per modum naturae, et per consequens non potest movere nisi secundum modum cognitionis quam habet; ergo movit voluntatem ad recte volendum. Igitur voluntas illa numquam potuit peccare! – Secundo contradicit illud 'falsum' positioni eorum, quia si ex ratione motoris et mobilis sit talis proportio, voluntas non tantum erit immobilis post primam electionem voluntatis, sed in ipsa prima vel ante primam, – quia intellectus eorum sicut immobiliter ostendit aliquid post primam electionem voluntatis, ita et ante eam; et si ipse[51] 'immobiliter apprehendens' moveat appetitum immobiliter, ergo in primo actu movebitur immobiliter, et per consequens non tantum post primum actum!

APSVZBNYOQ(γμυ)

176 Praeterea] Item A | primam viam] v. p. A | arguitur specialiter] s. a. Q 177 quia] quod V sic, quod scilicet Q | scilicet] videlicet Q 177-178 sit sufficiens] suf. sit PN^{*} 178 motor] moto (motor O^{2}) in voluntatis O *add.* animae $PZBN'$ *add.* voluntatis $N^{2}YQ$ | declarabitur] *add.* in V | distinctione *om.* O | huius *om.* YO | II] libri V 179 hoc falsum *ante* Secundo Y | ista] illa SVO | positione] *add.* et V 180 cum *om.* AVQ | angelorum] eorum ante primum (p. *om.* Y) peccatum YOQ *add.* ante primum peccatum (pec. pr. V) VN^{2} | fuit] esset YO erat Q 181 poena *om.* Y 181-182 voluntatem] intellectum $PZBN^{*}$ 182 appetendum = YOQ *edd.* apprehendendum *rell.* | nec] non Z 183 modum] motum V | potuit YOQ 184 secundum] per $P^{*}N$ | quam] quem AY | movet VY 185 volendum] agendum Y | numquam *ante* voluntas AYO 186 peccare] *add.* ex immobili apprehensione P^{2} | Secundo] Tertio AO | contradicit *post* falsum Q | illud] hoc V *om.* O 187 proportio] *add.* voluntatis SV | voluntas] *post* tantum YO *post* immobilis (188) V 188 erit] esset PZBN | erit immobilis *post* electionem Q | primam *om.* A | voluntatis *om.* YOQ | sed] si S 188-189 in — vel] etiam OQ *om.* V 188 ipsa *om.* S | prima] natura $P'N$ *om.* $P^{2}BY$ 189 primam] ipsam PN' p. electionem voluntatis $N^{2}YO$ *om.* Q | eorum *in corr.* Z^{1} 189-191 ostendit — immobiliter *om.* P^{*} 190 voluntatis *om.* $P^{2}ZBNY$ | eam] aeque SY 191 ipse = $VNO^{2}Q$ *edd.* ipsa *rell.* | immobiliter *om.* Y | appetitum] *add.* movebit N^{2} 192-193 tantum *om.* $YO^{*}Q$ 193 actum] peccatum S^{+}

T [49] Cf. supra n. 9. [50] Distinctio 25 hic in *Ordinatione* II deest; cf. proinde DUNS SCOTUS, *Lectura* II d. 25 n. 69 (XIX 253). [51] scil. intellectus.

21 Praeterea, ex illa via videtur sequi quod, cum secundum e o s 'angelus fuerit creatus in gratia'[52] et sic habuerit aliquem actum in gratia (quia non est verisimile quod in primo instanti fuerit otiosus, quia non fuit impeditus, – et si fuisset tunc otiosus, peccasset forte peccato omissionis), nec simul cum gratia peccavit (planum est), – igitur aliquando secundum gratiam habuit bonam electionem et plenam, quia sequentem perfectam apprehensionem intellectus, quia secundum eos non est nisi talis apprehensio in eis, et hoc immobilis et non per discursum[53]. Igitur quilibet angelus in illa prima electione bona firmavit se et factus est impeccabilis. [8]

22 Praeterea, differentia de voluntate hominis et angeli[54] non valet, quia etsi angelus intelligat sine discursu quod – secundum eos – homo intelligit per discursum, tamen intellectus hominis non mobiliter adhaeret illi ad quod discurrit: ita enim certitudinaliter (hoc est non dubitando) tenet conclusionem ad quam discurrit, sicut angelus tenet eam videndo eam in principio sine discursu; igitur ista immobilitas intellectus humani (hoc est certitudo) haberet aeque immobilem voluntatem sicut illa alia quae ponitur in angelo. Quod etiam negatur ab angelis omnis discursus, non videtur probabile, – sicut probatur

---

APSVZBNYOQ(γμυ)

194 Praeterea] Item A | illa] ista SY prima Q | cum] tantum P^{*}ZN *om.* O^{*} | secundum eos] *adnot.* p. s. articulo 313 P^{2} 195 habuit P^{*}BNY 196 quod] quia S | fuerit] fuit B 197 fuit] fuisset N *om.* O | et] sed O | fuisset tunc] t. f. N 199 habuit bonam] b. h. V | plenam] planam P 200 quia — perfectam *om.* Q | perfectam] plenam Y 200-201 intellectus — apprehensio *om.* Y 201 non est *ante* secundum (200-201) O | in eis *ante* non Q | et *ante* in V | immobiliter Q 202 angelus *om.* OQ | prima *om.* YQ | electione] apprehensione V^{+}YQ 203 factus *om.* P^{2} 204 Praeterea] Item A | de voluntate] inter voluntatem Q | hominis — valet *rep. ante* bona (202-203) O^{*}(¶ *sign.* Vacat) | hominis et angeli] a. et h. (*etiam in textu rep.* O) OQ 205 etsi] si PN | angelus] *praem. et add.* non (!) P^{2} | quod] quia AP^{2} *om.* B^{2} | quod — eos] et Y *add.* et B^{2} 205-206 quod — discursum *om.* Q 206 intelligit] intelligat BN | non] *post* mobiliter Y *om.* S | immobiliter P 207 discursit (!) P | enim *om.* V | hoc] id YQ | non] in P^{*} 208 sicut *om.* B^{2} | teneret YOQ 209 eam²] aeque Q | ista] illa SVO 210 hoc] id Q | est *om.* O^{*} | est certitudo *rep. ante* hoc S | aeque] eam Y 211 alia *om.* $YO^{2}Q$ | etiam] *add.* ita A | negetur P^{*}SZBQ 212 ab] per S^{*} | omnis] aliquis *post* discursus YO | non videtur] v. manifestum V^{+} | probatur] probabitur P^{*} probatum est Q

F 194-195 THOMAS, *Summa theol.* I q. 62 a. 3 in corp. (V 112*b*): «Probabilius videtur tenendum, et magis dictis Sanctorum consonum est, quod fuerunt creati in gratia gratum faciente».

T [52] Cf. etiam supra d. 4-5 n. 24. [53] Cf. supra n. 9. [54] Cf. ibid.

supra, in prooemio I libri (quaestione illa 'Utrum theologia sit scientia')[55] et alibi (quaere)[56].

[D. – IMPROBATIO SECUNDAE OPINIONIS IN SPECIALI]

[9] Contra secundam viam[57] arguitur specialiter: 23

Quia sicut agens naturale non dominatur actui, sic nec modo agendi, – et per oppositum sicut agens liberum dominatur suae actioni, ita et modo agendi, et per consequens in potestate eius est intense vel remisse agere; ergo non oportet quod ex hoc quod est voluntas perfecte libera, quod cum summo conatu se immergat in obiectum, immo ipsa magis dominatur sibi ipsi cum quantocumque conatu tendat in obiectum, et ita libere fertur in quodcumque obiectum et posset etiam de absoluta eius libertate non sic ferri in illud. Hoc etiam confirmatur, quia non videntur omnes angeli mali ex summo conatu peccasse, sicut nec omnes boni ex summo conatu meruisse, – aut saltem possibile fuit[58] non secundum totam facultatem naturae suae elicere actum.

Praeterea, eodem principio tendit aliquid (vel movetur) in terminum et quiescit in termino; ergo si voluntas – perfecte libera – ex perfecta libertate sua tendit in obiectum, ex eadem libertate quiescit 24

APSVZBNYOQ(γμυ)

213 supra] s. Y *om.* A; ¶ *litteram s. legens* 8, *adnot.* Nota discursum: concedendo in angelis, remittit hic Doctor ad VIII Physicorum in prooemio Y^{2} | in — libri] in primo libro (in — libro] l. primo Q) in prooemio (in pr. *om.* O) AYOQ 213-214 quaestione — alibi *om.* YO 213 illa] prima A *om.* Q 214 et — quaere *om.* Q 216 arguitur specialiter] s. a. Q 217-218 actui — dominatur *rep.* S 217 sic] sicut Z ita AYOQ | nec] nullo *in textu rep.* S 218-219 et — agendi *om.* $P^{2}N^{2}$ 218 oppositum — liberum *iterum rep. post* per (219) S^{+} | sicut *om.* N^{2}YOQ | suae actioni] suo actui A | ita] sic P^{2}SB sicut Z *om.* Q 219 et *rep. ante* ita (218) Y | agendi] actionis N^{2} *om.* O | vel] et Q 220 quod¹ *om.* O | ex hoc quod *om.* N^{*} | est] *post* voluntas AN^{2} *post* libera (221) Y *om.* O | voluntas] *post* libera (221) Q *om.* YO | perfecta S 221 cum] *post* summo A *om.* YOQ 221-222 se — conatu *om.* N^{2} 221 in *om.* B | immo] sed Y | ipsa] ipsum *ante* immo A 222 cum] quam V | cum quantocumque] c. quanto O^{*} *spat. vac.* Y | tendat] tenderit A tendit $SVYO^{*}$ 223-224 libere — illud *om.* O^{2} 223 fertur *rep. post* obiectum $SN^{2}Q$ | et² *om.* N | posset] per consequens S | etiam *om.* AO | de *om.* PZN^{*} 224 eius] sua Q | sic *om.* ZO | in illud *om.* O^{2} | etiam *om.* Q 227 totam] *post* facultatem A *om.* YO^{*} | naturae suae] s. n. Q 228 Praeterea] Item A | tendit aliquid] a. t. AYO | vel movetur *om.* YOQ 228-229 terminum] terra (!) A 230 sua] *add.* contingenter P^{2} | sua — libertate *om.* V | ex *om.* Q | libertate *om.* O | quiescit] *add.* contingenter P^{2}

T [55] Cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* prol. n. 208-209 (I 141-143). [56] Cf. ibid. II d. 1 n. 312-314 (VII 153-154). [57] Cf. supra n. 10-11. [58] supple: eos (scil. angelos).

in obiecto: igitur ex plena libertate tendendi in obiectum, ex tali libertate quali peccaverunt angeli mali, non necessario sequitur quietatio eius in illo, sed tantum voluntaria et contingens, sicut contingenter tendit in illud.

25 Praeterea, sicut fuit tactum in prima via communi contra ambas [10] vias[59], non potest dici quod voluntas animae separatae per aliquem actum quem tunc eliciat reddat se obstinatam, quia prius naturaliter quam ipsa separata aliquem actum eliciat, est obstinata, quia in termino[60]; igitur per aliquem actum quem eliciebat in corpore, reddidit se obstinatam, impingendo tunc in synderesim: sed hoc est falsum, tum quia viator, – tum quia aliquis potest ex minore conatu peccare illo peccato propter quod damnatur si non sequatur poenitentia, quam alius peccat (vel ipsemet) eodem peccato quod deletur per poenitentiam.

26 Praeterea, contra exemplum eius de ferro acuto, impingendo in os[61]. Quamvis videatur illud exemplum et tota positio similis positioni et dicto illius Hesiodi, III *Metaphysicae*, quod 'immortales facti

APSVZBNYOQ(γμυ)

231 obiecto] obiectum O | ex^1] *add.* tali N^2Q | tendendi *in corr.* P^1 231-232 ex tali libertate *om.* N^2(¶ *sign.* Vacat)Q | ex — quali] in qualibet libertate tali V 232 angeli mali] m. a. (*ante* peccaverunt Q) VQ | mali *om.* YO | necessario sequitur] s. n. (n.) necessaria O) YO 232-233 quietatio] *add.* necessaria Q 233 eius] eorum Q | tantum *post* contingens Q | voluntaris (!) Q 235 Praeterea] Item A | fuit tactum] t. f. ZBYQ | in — communi] supra Q | communi *om.* Z 236 non potest dici] *in corr.* O^1 n. videtur Y n. oportet Q *add.* de anima separata O^2 | animae separatae] obstinata YOQ 237 tunc] nunc S | eliciat] *ante* tunc Q *add.* non V | reddit AP^1(*in ras.*)ZB 238 aliquem — eliciat] e. actum al. Q efficiat V | quia] *add.* est P^2VBN^2Q 239 in corpore] ante Q *om.* O | reddidit] reddebat V reddat P′ *pon.* reddit P^2 240 obstinatam Z^2 | impingendo] *add.* se N^2 | tunc *om.* A | in synderesim] *ante* tunc Q in synderesi BO | sed — falsum] s. hoc f. est YO *om.* Z 241 tum^1 — tum^2 *om.* YO^*Q | ex *om.* PN | minore] r...] P^*N^* | conatu] *spat. vac.* Y 242 peccato] conatu P^+ | damnatur] *rep. post* alius (243) V^+ damnetur ZB | si] sed S | sequitur Y 243 quam] quo V *add.* quo PZBN | alius] angelus N | peccat] peccet *ante* alius Q 245 Praeterea] Item A *om.* O | contra *om.* VY | acuto *in corr.* O^1 246 os] osse *in corr.* O^2 | videatur] *post* similis Q videtur APSZBN | illud] *post* exemplum PZBN et Q *om.* S | tota] *add.* illa PN *add.* prima Y | positio] potentia B | similis] simul O^* *add.* illi V^+ 246-247 positioni et *om.* AYO 247 et dicto *om.* PVZBN | illius] eius A illi *ante* dicto YO *om.* Q | Hesiodi = μυ Eudoxi *codd.* Endesi (!) γ | III] II Y VII P^*N | quod] quia SBY | facti *rep.* Q^+

F 247 ARISTOT., *Metaph.* III t. 15 (B c. 4, 1000*a* 9-19): «Qui... circa Hesiodum [scil. sequaces Hesiodi] et omnes quicumque theologi [scil. poëtae mythici] solum ad [se] ipsos persuasionem curaverunt, non autem neglexerunt: deos enim facientes principia, et ex deis dicunt esse

T [59] Cf. supra n. 14. [60] Cf. ibid. («aut ipsa fuit... vel demeruit»). [61] Cf. supra n. 11.

sunt qui gustaverunt nectar et manna' (quos ibi deridet Philosophus 'quia despexerunt intellectum nostrum' tales, sicut hesiodii[62]; non enim potest intelligi – secundum Philosophum ibi – quid dicitur per tales sermones hyperbolicos vel metaphoricos, nec est modus philosophi vel scientifici sic loqui), – tamen accipiendo exemplum pro quanto potest esse ad propositum, potest deduci ad oppositum. Quare enim acutum, infixum duro corpori, non potest extrahi a causa illa vel virtute quae ipsum infixit, – ratio est, quia partes corporis magis concurrunt in quas impinxit[63], et ideo magis coartatur illud infixum quam in principio quando infigebatur; sed si augmentatur virtus motiva, illa augmentatione[64] quam addit virtus motiva – si illud infixum remaneat in sua natura aeque rectum – pot-

APSVZBNYOQ(γμυ)

248 nectar] nec (*et sequitur parvum spat. vac.*) Q | et *om.* V | quos] *in corr.* O^2 quaeras (!) V | ibi] *post* deridet PQ *om.* NYO | deridet *in corr.* O^2 248-249 Philosophus *om.* O^*(*ante* deridet, 248) 249 intellectum *om.* S | tales *ante* despexerunt YOQ 249-250 sicut hesiodii] s. (sunt V) eudoxii (Eudoxius P^2B) *codd.* (*om.* YOQ) υ *om.* γμ 250 secundum] per P 250-251 secundum — ibi *om.* YO 251 quid] quod S | dicitur] dicatur Q intelligitur Y | sermones] modos P^*ZN | hyperbolicos] hyperlogicos B parabolicos (*in corr.* O^2) VO^2Q | vel] et YO | metaphoricos] *in corr.* P^2 metaphysicos N^* 252 nec] non B | vel] nec Q *om.* V | scientifici] scientis P scienti SO | sic loqui *om.* O^*Q | tamen] unde Q 253 potest esse] valet PN 253-254 $potest^2$ — oppositum *om.* Q 253 reduci P 254 Quare] Quia S | enim] *add.* ferrum PZBN | duro corpori] c. d. Q 255 a — infixit *om.* Y | a — virtute] a (vel Z^*) v. illa ZB cum illa v. O v. illa Q | vel virtute *om.* SV | ipsum] illum VZB illud PN | infixit] fixit N^2 infixum S | est *om.* Y 256 magis] necessario Y | concurrunt] *add.* scilicet N^2Q *add.* in partes corporis V | impinxit] infixit Y; ¶ *sign.* Potius diceretur 'impegit', sed utitur tempore generis antiqui N^3 257 infixum] fixum P^* *add.* in fine Y | quam *om.* V | quando *in corr.* P^2 | infigebatur] infingebatur O fingebatur S^* | sed] et AV 258 augmentetur AVYO | motiva *rep. post* illa P^*N | illa] ista S 258-259 illa — motiva] secundum augmentationem quam addit (a.] addidit N^2) illa augmentatio (a.] coartatio *edd.*) partium N^2YOQ *edd.*; ¶ *prior textus, cancellatus, sign.* Vacat N^2 258 augmentatione] augmentatio [*add.* (*in textu cancellato* N) secunda partium PZBN] APSVZBN 259 si] et YOQ | infixum] fixum Y | sua natura] n. s. YOQ | rectum *om.* Y

facta; quae vero non gustaverunt nectar et manna [*potius*: ambrosiam], 'mortalia' facta esse dicunt. Palam quod haec nomina [scil. nectar et manna] sibi nota facientes, equidem de allatione harum causarum super nos [scil. supra vires nostras] dixerunt: nam si gratia voluptatis ea [*in editione:* ut] ipsi tangunt, non est causa exsistendi nectar et manna; si vero exsistendi, quomodo erunt sempiterni cibo egentes? – Sed de fabulose sophisticantibus non est dignum cum studio intendere».

T [62] scil. sequaces Hesiodi. – Loco «Hesiodi» (lin. 247) et «hesiodii» codices erronee tradunt «Eudoxi» et «eudoxii». [63] «impinxit» est erronea vulgaris forma pro «impegit». – Pro casu simili cf. DUNS SCOTUS, *Lectura* I d. 11 n. 15 (XVII 132). [64] Loco «augmentatione» codices tradunt «augmentatio».

est, iam extrahi. Ergo cum voluntas, impingens in quodcumque, remaneat recta in naturalibus (licet habeat curvitatem, hoc est quamdam deformitatem, quasi privationem inhaerentem) et illud cui se immergit non habeat maiorem virtutem includendi ipsam cum se immergit (quia non est in obiecto aliquis talis concursus), sequitur quod voluntas activa potest se retrahere.

[II. – RESPONSIO PROPRIA]

27 Ad solutionem istius quaestionis[65] duo sunt videnda: primo scilicet de gradibus bonitatis et malitiae, – secundo, quae bonitas posset inesse volitioni angeli damnati vel si aliqua malitia necessario insit. [11]

[A. – DE GRADIBUS BONITATIS ET MALITIAE]

28 De primo dico quod ultra bonitatem naturalem volitionis quae competit sibi in quantum est ens positivum, quae etiam competit cuicumque enti positivo secundum gradum suae entitatis (magis et magis, minus et minus), – praeter illam, est triplex bonitas moralis, secundum gradum se habens: quarum prima dicitur bonitas ex genere, secunda potest dici bonitas virtuosa sive ex circumstantia, tertia

APSVZBNYOQ(γμυ)

260 iam] *comp.* Q rursus Y | Ergo cum] Cum ergo Q | cum *om.* Y | quodcumque] quantumcumque A quocumque V *add.* quamvis OQ 260-261 maneat Q 261 naturalibus] *add.* sicut prius Y sicut fuit O | licet habeat] habens tamen Q | hoc] id Q 262 difformitatem Y | quasi — inhaerentem *om.* Q | inhaerentiae Y | cui] *add.* in S 263 immergit] *add.* voluntas B^2 | habeat] *ante* non A habet PN | maiorem *om.* Y | ipsam = NB^2Q *edd.* ipsum B′ *rell.* | cum] cui PZBN 263-264 cum se immergit *om.* YQ | immergit] immersit O *add.* ipsa (quam P^2B^2) prius PZBN*(¶ *sign.* Vacat) 264 non est *post* obiecto Q | cursus O* | sequetur V 267 istius] igitur huius S *om.* V | sunt videnda] v. s. O | primum Q 267-268 scilicet] enim V *om.* AYOQ 268 secundo] secundum Q *add.* scilicet A *add.* si YO | quae] qua YO | bonitas] voluntas A | possit BO 269 volitioni] voluntati AQ | damnati] postquam d. sunt V *om.* OQ | insit] sit Z* *praem.* ei YO *add.* ei Q 272 competit¹] impedit S | positivum *om.* Y 273 cuicumque] cuilibet ZB | positivo] ponendo Y ponendo vel pos. A | secundum gradum] s. differentiam YOQ secundum differentiam vel s. g. A | 273-274 magis — minus² = PBN ma. magis et minus mi. S ma. et (et *om.* O*) et minus et (et *om.* O*) mi. (et mi. *om.* Z*) VZO ma. et mi. *rell.* *edd.* 274 praeter] praeterea O⁺ | praeter illam *om.* B^2 | triplex] *ante* est V *post* bonitas Y 275 gradus V | quarum *om.* AYOQ | dicitur] est V⁺ 276 sive] facta V | ex *om.* A

T [65] Cf. supra n. 1.

autem bonitas meritoria sive bonitas gratuita sive bonitas ex acceptatione divina in ordine ad praemium.

Prima autem competit volitioni ex hoc quod ipsa transit super obiectum conveniens tali actui secundum dictamen rectae rationis, et non solum quia conveniens actui naturaliter (sicut sol visioni). Et haec est prima bonitas moralis, quae ideo potest dici 'ex genere' quia est quasi materialis respectu omnis boni ulterioris in genere moris: nam actus transiens super obiectum, est quasi formabilis per quamcumque aliam circumstantiam moralem, et ita quasi potentiale; non omnino extra genus moris (sicut fuit ipse actus in genere naturae), sed in genere moris quia iam habet aliquid de illo genere, puta obiectum conveniens actui. 29

Secunda bonitas competit volitioni ex hoc quod ipsa elicitur a voluntate cum omnibus circumstantiis, dictatis a recta ratione debere sibi competere in eliciendo ipsam[66]: bonum enim est 'ex causa integra' (secundum D i o n y s i u m *De divinis nominibus*), – et istud est quasi bonum in specie moris, quia habet iam omnes differentias morales, contrahentes bonum ex genere. 30

Tertia bonitas competit actui ex hoc quod, praesupposita duplici bonitate iam dicta, ipse[67] elicitur conformiter principio merendi (quod est caritas vel gratia) sive secundum inclinationem caritatis. 31

APSVZBNYOQ(γμυ)

277 autem] *om.* YOQ *add.* est B^2 | bonitas²] *post* gratuita V voluntas Y *om.* AOQ 277-278 sive² — praemium *om.* Y 277 sive bonitas *rep.* N⁺ 279 autem *om.* AYOQ | ipsa *om.* Y 280 tali actui] a. t. (*add.* materiae A) AYOQ | rectae rationis] ra. re. A 281 et — visioni *om.* OQ | et non solum] *om.* Z *add.* non V | quia] sicut Y *add.* obiectum illud est B^2 | conveniens] *add.* est V 282 quae] quia S 283 quasi *om.* AV | omnis *om.* S 284 formalis VBN*YO 285 aliam] aliquam O *om.* Q | quasi *om.* O | potentialem V 286 omnino *om.* P* | fuit ipse actus] i. f. O | in genere *om.* N* | genere *in ras.* P^1 286-287 naturae *om.* Z | naturae — genere¹ *om.* B 287 sed] *add.* est V | iam habet] h. i. O | aliquid] *ante* habet B *post* genere² Z^2 *om.* Z′ 289 competit] convenit P | ipsa *om.* S 291 competere] convenire Q | ipsam] ipsum V *om.* YOQ | ex = AP^2N^2OQ *edd.* 292 Dionysium] *add.* cap. 4 A *add.* 4 YOQ 293 est *post* bonum V | bonum] *ante* quasi Q *add.* actuale P^2 | moris] amoris P*N* | quia] et S | iam] *ante* habet YQ *om.* Z | omnes differentias] d. (differentiam O⁺) o. O 295 competit] convenit P | praesupposita *in corr.* O^2 296 bonitate] *in corr.* P^1 bonitati O | dicta] dictae *in corr.* O^2 | ipse] volitio *post* elicitur Q ipsa *rell.* *edd.* 297 caritas vel gratia] g. vel c. AYOQ | sive — caritatis] vel inclinatio aliqua infusa Q *om.* Y | secundum *om.* O* | caritatis *om.* O*

F 292 PS.-DIONYSIUS, *De div. nom.* c. 4 (*Dionysiaca* I 298-299; PG 3, 730): «Bonum ex una et tota est causa, malum autem ex multis et particularibus defectibus».

T [66] Cf. infra d. 40 et 41; cf. etiam DUNS SCOTUS, *Ordinatio* I d. 17 n. 62 (V 163-164).
[67] scil. actus. – Loco «ipse» codices tradunt «ipsa» (scil. volitio).

32 Exemplum de primo: dare eleemosynam. Exemplum de secundo: dare eleemosynam de proprio pauperi qui eget, et in loco quo sibi[68] melius potest competere, et propter amorem Dei. Exemplum de tertio: istud opus facere non tantum ex inclinatione naturali, sicut potuit fieri in statu innocentiae (vel forte adhuc modo posset fieri a peccatore, si adhuc peccator exsistens et non poenitens ex pietate naturali moveretur ad proximum), sed ex caritate, ex qua faciens est amicus Dei, in quantum respicit opera eius[69].

33 Haec autem triplex bonitas est ita ordinata quod prima praesupponitur secundae et non e converso, secunda tertiae et non e converso[70].

34 Huic triplici bonitati opponitur triplex malitia: prima quidem est [12] malitia ex genere, quando scilicet actus qui tantum habet bonitatem naturae (ex quo deberet constitui in genere moris), habet malitiam quia transit super obiectum disconveniens (puta si 'odire' transeat super Deum); secunda est malitia ex aliqua circumstantia deordinan-

APSVZBNYOQ(γμυ)

298 de primo ... de secundo] primae ... secundae Q 299 de proprio *om.* Y | qui eget] egenti Q | quo] ubi Q *praem.* in V 299-300 sibi melius potest] m. s. p. AV m. p. s. S p. s. (*add.* melius O^{2}) YO p. m. s. Q 300-301 de tertio] tertii NYO tertiae Q 301 istud] illud V | istud — facere] f. opus i. Q | facere *post* tantum V | ex *om.* O 302 fieri] homo facere Q | forte — fieri] posset fo. modo fi. Q | adhuc *om.* AVYO | adhuc — fieri] posset a. (*add.* non S*) f. modo S | modo posset] p. m. AVO 304 faciens] *add.* factus V 305 eius] Dei V* caritatis Q 306 Haec *post* triplex Y | autem *om.* AYOQ 306-307 prima ... secunda *in corr.* P^{1} 307 et^{1} — converso] et N^{2}OQ *om.* N*Y 307-308 secunda — converso *om.* O* 307 secunda] *praem.* prima et O^{2} | secunda tertiae] tertia secundae S *om.* N* 309 triplici] tertiae A | triplex] tripliciter A 309-310 est malitia *om.* AOQ 310 quando scilicet] sc. q. O 311 naturae] nec S | ex quo] ex primo ex quo YO | deberet] debent B* debet B^{2} 312 super] sub S | disconveniens] inconveniens O conveniens V* 313 est malitia] m. e. YQ

T [68] scil. pauperi. [69] id est: 'in quantum Deus respicit (sive acceptat) opera sic facientis', scil. in ordine ad praemium (cf. supra n. 28). [70] Ex hoc sequitur quod in eodem actu volendi – ultra bonitatem naturalem (n. 28) – possunt concurrere tres bonitates praedictae ita quod bonitas meritoria non possit esse sine virtuosa, nec virtuosa sine illa ex genere; sequitur etiam quod bonitas 'ex genere' potest esse sine virtuosa, et virtuosa sine meritoria. Quapropter bonitas virtuosa includit illam ex genere, meritoria autem utramque, – ac per hoc meritoria, includendo virtuosam, dicitur 'moralis' (n. 28: «triplex bonitas moralis»). – Aliter autem hanc divisionem exhibet DUNS SCOTUS, *Rep.* II A d. 7 q. 1-3, ubi bonitas moralis dicitur esse media inter naturalem et gratuitam (scil. meritoriam), ac deinceps moralis dividitur in 'ex genere' et 'completam in specie' (scil. virtuosam).

te actum, licet transeat super obiectum conveniens – secundum rectam rationem – actui; tertia est malitia in demerito.

35 Quaelibet autem istarum malitiarum potest accipi contrarie vel privative suae bonitati: et ut privative accipitur, tantum privat ipsam bonitatem, – ut autem contrarie, ponit aliquid ultra carentiam illam, repugnans tali bonitati. Et haec distinctio apparet per Boethium *Super praedicamenta*, cap. 'De qualitate', de iustitia.

36 Sed malitia ex genere, contrarie accepta et privative, convertuntur, – et ideo sicut inter privationem et habitum immediatum non est medium, ita bonum ex genere et malum ex genere sunt contraria immediata; ratio est, quia actus non potest esse quin transeat super obiectum, et illud necessario est conveniens vel disconveniens actui: et ita necessario actus bonus ex genere, ex obiecto conveniente, – vel actus malus ex genere, ex obiecto disconveniente.

37 Malitia privative accepta in secundo modo, et contrarie, non convertuntur. Potest enim aliquis actus carere circumstantia requisita ad perfectionem actus virtuosi, et tamen non elici cum circumstantia repugnante, quae redderet illum actum 'vitiosum': puta, si det eleemosynam pauperi non ex circumstantia finis (quia non considerat), nec secundum alias circumstantias requisitas ad actum virtuosum;

APSVZBNYOQ(γμυ)

314 conveniens *in ras.* P^{1} 315 actui] *ante* secundum (314) OQ *add.* sicut dare eleemosynam propter aeternam gloriam N^{2} | est malitia] m. e. Y | in demerito] de merito S *add.* sicut peccatum mortale etc. N^{2} 316 Quaelibet autem] Sed quael. (q. *in corr.* O^{2}) YO | istarum] illarum SVO 316-317 contrarie vel privative] p. vel c. V 317 suae bonitati] respectu s. bonitatis Q | privative *post* accipitur Q | privat *ante* tantum Q | ipsam *ante* tantum V 318 autem] accipitur Q *om.* YO *add.* accipitur AS | ponit] *post* aliquid A *comp.* PY *rescr.* N^{2} 319 repugnat V | Et *om.* YOQ | haec *om.* S | apparet] patet YQ 320 cap. De qualitate *om.* YO*Q | qualitate] quali V quantitate A | de iustitia = PZBN 321 contraria O | contrarie — et] accepta c. et accepta Q 323 bonum ... malum] m. ... b. YOQ 323-324 immediata *om.* YOQ 324 ratio est] r. huius e. Q *om.* A | non *om.* S* | super] sub Q *om.* V 325 conveniens] inconveniens VY 326 actus] *praem.* vel N^{2} *add.* est V | genere] *comp.* Y 326-327 ex^{2} — genere *om.* N* 326 obiecto] toto S 326-327 conveniente — obiecto *om.* P*S 327 vel *rep. ante* actus (326) YOQ | vel — disconveniente *om.* Z* | actus *post* malus N^{2} *om.* V | ex] vel Y et O 328 accepta] opposita PN* *om.* ZB | in *om.* B^{2} | modo *om.* P*N | contrarie] c. (contraria YO) in primo modo (in p. m. *om.* Q^{2}) YOQ 329 convertuntur] contrariantur YOQ* | aliquis actus] act. al. Q *add.* non A | carere] causare P* | circumstantiis requisitis S 330 virtutum V | et *in corr.* B^{2} | eliciti (!) VY 331 quae redderet] reddere Y | illum *om.* V | actum] *add.* virtualiter P | vitiosum] vitii vel v. YO virtuosum S | si] sicut si quis O 331-332 eleemosynam] *comp.* P* 332 quia] *add.* omnino S 333 alias circumstantias] aliquas c. a. PN

F 319 BOETHIUS, *In Categ. Aristot.* III c. 'De qualitate' (PL 64, 255-256).

iste tamen actus non est bonus vel virtuosus moraliter, – nec tamen malus contrarie, quia non ordinatur in finem indebitum, sicut faceret qui daret eleemosynam pauperi propter vanam gloriam vel propter aliquem alium finem indebitum.

38 Malitia vero tertio modo, contrarie et privative accepta, non convertuntur, – quia actus potest esse malus privative (ita quod non eliciatur ex gratia), et tamen non esset demeritorius: quod patet ex secundo membro[71], quia actus qui est bonus simpliciter in genere moris[72], non est meritorius, et tamen non omnis talis actus est demeritorius; et ita tam in secundo membro quam hic, videtur poni 'actus indifferens', – qui licet sit malus privative, non tamen contrarie (quia indifferens), et de hac indifferentia dicetur alias[73]. Similiter, non solum propter neutritatem actus in secundo modo[74], potest esse neuter in tertio modo (id est nec bonus nec malus, accipiendo ista contrarie), sed propter dispositionem ipsius operantis: puta, si in statu innocentiae – absque gratia – aliquis recte egisset, fuisset quidem ille actus perfecte bonus secundo modo et non bonus tertio modo, quia non habuit principium merendi nec fuit malus contrarie. [13]

39 Forte tamen in statu isto[75] non est aliquis actus neuter inter bo-

APSVZBNYOQ(γμυ)

334 iste] ille ASVN | iste tamen] tunc i. B^2 | tamen^1] quidem YO | actus *om.* Y | non est *om.* S^* | bonus — tamen^2 *om.* S | vel] nec Q *om.* YO | moraliter] quia non est (*add.* debite Y) circumstantionatus YO *om.* V | nec] non P 334-335 nec — non *om.* Y 334 tamen^2] *add.* est A 335 quia] quae S | ordinatur] ordinantur O^* ordinatus Y | in] ad AYOQ | faceret *om.* Y 336 qui daret] dans Q | vanam] unam P^*S^+ 337 indebitum *om.* YO 338 Malitia] malum O^2 | vero *om.* YOQ | tertio] secundo Y 339 convertitur V | actus *om.* YO^* | potest esse malus *rep. post* tamen (340) P^*(¶ *sign.* Vacat) | malum YO 340 et — demeritorius *om.* Y | non *om.* B^* | esset] esse B^2 erit Q 340-341 patet] apparet AO 341 quia] *add.* ille AVYOQ | in] ex O 342 non est meritorius *om.* S | tamen] *comp.* V | omnis *om.* S | talis actus] a. t. AYO 343 ita tam in *in ras.* O^2 | secundo membro] sermonibus Y | hic] in hoc (*add.* tertio Q) YQ 344 qui] quia V 345 et *om.* Y | indifferentia] differentia P^* materia Y | alias *om.* YO^* 346 neutritatem] n. vel neutreitatem A neutreitatem B | actus *om.* Z 347 potest — modo *om.* P^* | modo *om.* V | id est *om.* O^* 348 ipsius] illius SV 349 aliquis *ante* absque Q 350 ille] iste S | et] *add.* tamen N^2OQ 350-351 et — modo *om.* Y 350 non *in corr.* P^2 350-351 bonus] primo $P'N^*$ *om.* P^2 *et pon. signum attentionis* P^2 351 quia non *in corr.* P^2 | fuit] fuisset V *om.* YOQ 351-352 malus contrarie] c. m. A 353 Forte] Et f. A | isto] *ante* statu Q illo O 353-354 inter — sumpta *om.* Y

T [71] seu modo (n. 37). [72] scil. actus virtuosus, ex omnibus circumstantiis (n. 30). [73] Cf. infra d. 41 n. 6-14. [74] supple: 'ut dictum est' («quod patet ex secundo membro» etc.). [75] scil. in statu viae.

num et malum sumpta tertio modo, nisi in uno casu, quando scilicet actus est bonus ex circumstantia, ad quem tamen non inclinat caritas. Et ratio est, quia modo quilibet vel est in gratia vel in peccato. Si in gratia, et habet actum bonum secundo modo, ergo gratia inclinat ad illud et ita est meritorius; si habet actum malum secundo modo, planum est quod ille est demeritorius (semper enim malitia prior infert secundam, non e converso, – et secunda tertiam, non e converso). Si autem est malus[76], et habet actum malum secundo modo, peccat illo actu; si est malus et habet actum bonum secundo modo, ille non est bonus tertio modo nec malus tertio modo: igitur neuter, quantum ad bonum et malum ut sunt 'contraria' tertio modo, nec tamen est neuter loquendo de secundo modo.

[B. – DE BONITATE ET MALITIA IN ANGELO MALO]

[14] De secundo[77] dico quod angelum malum[78] posse habere volitionem bonam potest intelligi de ista triplici bonitate. 40

APSVZBNYOQ(γμυ)

354 sumpta] sumptum P^2ZB *om.* O | uno casu] c. u. ZB 354-356 quando — caritas] ubi (u. *om.* Y) scilicet (sc. *om.* O) est actus (e. a. *om.* YO) qui est neuter inter (i. *om.* Y) bonum et malum tertio (t.] secundo YO) modo accepta, et hoc dico contrarie non privative YOQ 354-355 scilicet *om.* B 355 quem] quam ABN | quem tamen] quantum $P'Z'$ quam t. Z^2 quam P^2 356 est^2 *rep. post* vel^2 AYO 357 Si] *add.* enim (e.] igitur O) est AO *add.* est B | et *om.* Y | ergo *om.* O 358 gratia *om.* AY | illud] illum Q | ita *om.* Q 358-359 si — demeritorius *om.* S 359 ille] iste Y 360 secundam] *comp.* Y | non] *praem.* et PN *add.* autem Q 360-361 et — converso *om.* SVYOQ 361 non] *praem.* et N | Si] Sed Y | autem] enim Q *om.* AYO | est] *post* malus S *om.* Q | malus] *adnot.* hoc est quod sit sine gratia N^3 | et *om.* Q 361-362 malum — actum *om.* N 362 secundo] tertio A | modo] *add.* quia PZ^+YO *add.* ille actus est malus tertio modo, quia Q | illo actu] a. i. V 362-363 si — ille *om.* Y 362 est] *rep.* B^+ autem Q | et *om.* Q 363 tertio *in corr.* Z^1 | tertio modo *om.* Q 363-364 nec — modo] sed si est bonus et actum malum habet actum bonum (!) secundo modo, iste non est bonus modus nec malus secundo modo Y *om.* V 364 bonum] *add.* actum A 365 nec] non Q 365-366 secundo] tertio A 368 *adnot.* Opinio Doctoris Q^3 | secundo] *add.* modo O | dico *om.* O^* | quod] ad S' *om.* S^2 | malum *om.* Y | posse] non ZB non p. *rell. edd.* 369 bonam] *add.* sive non (*add.* posse ZB) habere volitionem bonam APZBN | ista] illa SVO | triplici] tertia AP^+B^*

T [76] scil. «in peccato» (lin. 356-357). [77] Cf. supra n. 27. [78] Post «malum» codices erronee addunt «non», quod non correspondet quaesito «quae bonitas posset» etc. (n. 27). Error fortasse provenit ex compendio vocis «malum».

[1. – DE BONITATE EX GENERE]

41 Et de illa prima, quae est ex genere, non est dubium quin habere possit (et habeat) multas volitiones transeuntes super obiectum conveniens tali actui (puta amando se, odiendo poenam, et sic de multis aliis).

[2. – DE BONITATE 'MERITORIE']

42 Sed de aliis duobus modis bonitatis, scilicet virtuose et meritorie, est difficultas[79].

Et primo videndum est de bonitate 'meritorie'[80].

Ubi dico quod non potest habere volitionem sic[81] bonam, intelligendo in sensu compositionis, quia non stat simul quod sit malus et quod habeat volitionem sic bonam, sicut nec album potest esse nigrum in sensu compositionis, quia tunc idem simul esset album et nigrum. Sed in sensu divisionis potest ibi[82] negari aut potentia logica aut potentia realis; si realis, aut illa quae dicit rationem principii, – aut illa quae est differentia entis, quae dicit ordinem ad actum[83].

[a. – DE POTENTIA REALI QUAE EST PRINCIPIUM]

43 De potentia igitur reali, videndum est quomodo non habet 'potentiam quae est principium' ad sic volendum.

APSVZBNYOQ(γμυ)

371 illa] ista Y | prima] *om.* P^2N *add.* bonitate P^2 372 possit] posset V *add.* illam Q | super] sub Q^+ 373 se] *add.* et PVZBN | odiendo] obiciendo (!) Y | multis] *post* aliis (374) AYOQ *om.* B 376 Sed de aliis *om.* P^2 | de *om.* O^* | aliis — meritorie] secunda et tertia bonitate Q | aliis — modis] istis m. duobus A | bonitatis] voluntatis APZ 377-378 est — primo *in ras.* P^1 378 meritoria VQ 379-380 intelligendo *rep. post* bonam (381) P^+ | intelligendo — compositionis *rep. post* bonam (381) B 380 stant AVYO | quod] *add.* non P^2 *et pon. sign. attentionis* + P^2 | sit] *add.* angelus V 381 quod *om.* SYOQ 382-383 in — nigrum *om.* Z^*YOQ 382 simul] *ante* idem AV *post* esset BN | esset] *ante* idem Z^2 posset esse V 382-383 album et nigrum] et n. et a. V 383 Sed] Si Q | Sed in sensu] Secundum sensum Y | ibi] *post* negari Y tunc Q | logica *in corr.* O^2 384 potentia *om.* AYOQ | si realis = P^2VN^2Y *edd.* ut (*om.* N^1) illa quae dicit rationem principii (p.] principalem P^+) P^*N^* [*om.* (¶ *sign.* Vacat) P^2N^2] | aut^2] ut ASZB | rationem] potentiam Y | principii] *add.* entis Q 385 illa *om.* O | est differentia] d. e. ZB 387 De — reali] Primo igitur YOQ | quomodo] *add.* non (*om.* YO^2) est hoc (*add.* est Y) quod YO 387-388 quomodo — potentiam] de potentia Q 388 est] sit N | ad] aliud A^+ | volendum] volens (!) Y

T [79] scil. an angelus malus possit habere volitionem bonam (n. 40). [80] scil. an angelus malus possit habere volitionem meritorie bonam. [81] scil. meritorie. [82] scil. in angelo malo, loquendo de potentia habendi volitionem meritorie bonam (lin. 379). [83] De istis potentiis cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* I d. 20 n. 11-12 (V 308-309).

Hoc principium aut[84] intelligitur esse passivum, – et illud habet, quia voluntas sua est quoddam receptivum alicuius rectae volitionis: quod enim de se est receptivum alicuius rectae volitionis, quamdiu in se manet non est non-receptivum; illa autem voluntas fuit aliquando receptiva bonae volitionis (quia ante damnationem potuit[85] meruisse et fuisse beatus), nec modo amisit sua naturalia; ergo modo est sic receptivum[86].

[15] De principio activo rectae volitionis: aut possumus loqui de principio totali volitionis, aut de principio partiali. Voluntas quidem est principium activum partiale, sicut tactum fuit distinctione 17 I[87] et tangetur infra distinctione 25[88]; et illam habet integram (secundum Dionysium[89]) et eandem quam habuit in statu innocentiae; et per consequens non est verum ab eo negare potentiam, hoc est principium activum partiale volitionis meritoriae. Sed istud non est totale, quia non sufficit sola voluntas ad meritorie volendum, sed requiritur gratia tamquam principium cooperans; nec ista voluntas est 'partiale principium' principale vel sufficiens ad ponendum aliud partiale principium in esse: quamvis enim gratiā iam habitā voluntas utens sit 44

APSVZBNYOQCER(γμυ)

389 Hoc] *praem.* Ubi dico quod N^2Q *add.* autem V | aut] autem S | intelligitur] *in corr.* P^2 intelligeretur O potest intelligi *ante* aut Q | esse *om.* YOQ 390 quia] quod Y | quoddam] *post* receptivum Q quaedam O^+ | alicuius = PZBN | rectae volitionis] v. r. P 391 quod] quia A | est *ante* de A | rectae volitionis] v. r. N | quamdiu] *add.* idem YOQ 392 non *om.* YQ | non-receptivum] rec. AYO rec. eius Q | aliquando] quandoque N 394 fuisse] esse Q 394-395 nec — receptivum = P^2ZBCER 394 ergo] *add.* et E | sic *om.* C 394-395 receptivus E 396 principio] *add.* autem V | activo] *add.* respectu SQ | rectae] bonae V | volitionis] *add.* dico quod O^2 | aut *post* loqui Q 397 volitionis *rep. post* partiali V | de *om.* YO | principio *om.* Q | est *om.* P^*N^* 398 activum *om.* YQ | 17] 7 YQ | I] *add.* libri VQ 399 tangentur P^+ | infra] etiam VQ *add.* eodem (!) A | distinctione 25] d. 26 A 25 SZ 25 huius V *praem.* huius YO *add.* huius Q | illam] *post* habet A voluntatem Q 400 innocentiae *om.* S 401 non *om.* B | verum *om.* Q | negare *ante* ab AVYO | negare — hoc] neganda talis potentia, quae scilicet Q 401-402 principium] *post* istud (402) Y *rep. post* istud AOQ 402 partiale] *ante* activum YO^2Q *om.* O' | Sed] *add.* sicut A^+ | non est] *post* totale A nec e. O 403 meritorie volendum] v. m. P 404 nec] *add.* etiam YO | ista] illa SO ipsa V 404-405 partiale principim] pr. pa. Q *om.* Y 405 principium *om.* O | principale vel *om.* V | aliud = VN^2YO ad Q 406 principium] *om.* VYO *add.* scilicet gratiam Q | enim] *add.* in V 406-407 voluntas — habita *om.* P^2 406 utens *om.* A

T [84] Loco correlativi subsequentis «aut», quod exspectaremus, Duns Scotus dicet: «De principio activo...» (lin. 396). [85] subintellige: angelus malus. [86] Hanc conclusionem «nec... receptivum», quamvis a paucis codicibus traditam, totus contextus requirit. [87] Cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* I d. 17 n. 32. 151-153 (V 152. 211-212). [88] Distinctio 25 deest in *Ordinatione* II. Cf. tamen DUNS SCOTUS, *Lectura* II d. 25 n. 69 (XIX 253). [89] Cf. supra n. 4.

principale agens respectu actus, tamen gratiā non habitā ipsa non est sufficiens ad ponendum gratiam in esse, quia non potest poni in esse nisi a solo Deo creante.

45 Et ita angelus[90] non habet totale principium activum ad agendum, nec est partiale principium activum in cuius potestate sit producere reliquum principium activum partiale in esse et amovere impedimenta usus sui et sui principii ad eliciendum actum et effectum communem eorum. Exemplum istius esset, si quis habens visum esset in tenebris: licet tunc habeat principium partiale actus videndi (et principale principium videndi quando concurrunt lumen et potentia visiva), non tamen habet tunc[91] totale principium nec principium principale sufficiens ad ponendum illud quod requiritur ad effectum istorum duorum principiorum partialium, nec etiam posset amovere impedimenta; et ideo licet iste habeat potentiam visivam (pro quanto habet principium deminutum respectu visionis), non tamen in potestate eius esset videre. Sic dico quod in potestate angeli[92] non esset meritorie velle, quia non est in potestate eius habere gratiam, nec – per consequens – uti gratia, nec etiam uti voluntate sua cum ista gratia ad actum suum eliciendum; sed omnes hae negativae sunt verae,

APSVZBNYOQ(γμυ)

407 principale *expungit et transponit post* agens P^2 | tamen gratia] g. t. Q | ipsa] voluntas Q *om.* Y 408 esse¹] mente (!) V | quia — esse² *om.* APSZN* | quia] *add.* gratia N^2YOQ | poni in esse = B inesse YO *edd.* esse VN^2Q 409 Deo *om.* V 410 Et *om.* A | totale principium] p. t. V 410-411 ad — activum *om.* P* 410 agendum] *add.* talem actum Q 411 partiale] principale Y *add.* principale O^2(*in corr.*)Q | principium *ante* partiale Q | activum *om.* Q | producere] reducere V 412 principium] *ante* reliquum O *om.* Y | partiale] principale (*rep.* Y) AY | in esse *post* producere (411) YOQ | amovere] amore O^* 413 et sui *om.* V | principii] comprincipii P^2SN^1(*in corr.*)YO^2Q cum principiis P´ | actum et *om.* A | et effectum *om.* YO 414 eorum *om.* YO | istius] illius ASO huius Q | esset²] staret Q 415 licet tunc] quamvis YO | partiale] principale S^+ *add.* activum respectu Q | et *om.* O^* 415-416 principalius V 416 principium videndi] *om.* YOQ *add.* (!) et principale N^2 417 tamen] *post* habet O *om.* Y | totale] totalem (!) Q *praem.* totum Y | principium¹] *add.* sufficiens SVZBN 417-418 nec — principale *om.* PY | nec — sufficiens *om.* B* 417 principium²] etiam Q 417-418 principale] partiale V *praem.* partiale Q 418 ponendum] *add.* in se VN^2YOQ | illud] *add.* aliud YO | effectum] principium V 418-419 istorum] illorum SVO 419 principiorum] effectuum V^+ | partialium] principalium ZBY principalium vel pa. PN* 419-420 nec — impedimenta *om.* V 420 iste] ille SVO ipse B | habet *om.* Q 421 principium deminutum] d. p. PN | respectu *om.* O^* 422 Sic] Ita AZBYOQ | quod] quia S | esset] est Q *om.* O^* 424 cum *om.* S | ista] illa V *om.* YOQ 425 suum *om.* YQ | sed] et Q | hae *rescr.* Y^2

T [90] scil. malus. [91] scil. quando est in tenebris. [92] scil. mali.

quia non est in potestate eius habere fomam qua utatur nec amovere impedimenta.

[16] Sed hic est unum dubium, quia quod dictum est de principio activo, etsi verum sit comparando ad effectum principalem (qui est meritorie agere ex gratia, qua meritorie velit)[93], restat dubium de principio dispositivo – sive activo ad dispositionem – respectu principalis agentis: an scilicet habens voluntatem tamquam principale principium activum, possit se disponere ad gratiam.

Et si hoc, videtur quod in potestate eius[94] sit bene velle, sicut in potestate peccatoris viatoris: non plus enim potest peccator viator malus nisi se disponere, et tunc datur sibi gratia a Deo qua postea bene agit. 48

Utrum autem viator possit habere aliquem motum attritionis ex puris naturalibus, exsistente influentia generali, vel requiritur aliqua specialis operatio, de hoc in IV[95]; sed supposito quod sic, negaret aliquis istam potentiam dispositivam ab angelo damnato et diceret eam posse convenire peccatori viatori.

Sed huic videtur obviare auctoritas Augustini (supra allegata) *De fide ad Petrum*[96], quae magis concedit potestatem angelo lapso

APSVZBNYOQ(γμυ)

426 est — eius] in potestate eius est (e. e. *in ras.* S^2) S | nec] non P^* | nec amovere *rescr.* Y^2 427 impedimenta] impedita B^+ 428 hic *in corr.* O^2 | unum *om.* SZ | de principio *rescr.* Y^2 429 etsi] si Y sed si O^* | comparando] per comparationem YQ | qui] quia Y 429-430 meritorie *rescr.* Y^2 430 agere *om.* SVYO | meritorie velit] v. m. N 432 habens] habeat YO agens V^+ | tamquam *om.* YO* | principale] *post* principium (432-433) O partiale *post* principium (432-433) Y 432-433 principium *om.* V 433 activum] *add.* ut O^2 *add.* qua Y | posset VZB 434 hoc] *add.* est Q | sicut *om.* Y 435 peccatoris viatoris] v. p. V | plus *post* potest Q | peccator viator] v. p. YO *add.* et Z 436 malus] maius AO | se] *post* disponere V *om.* O^* | datur sibi] dabitur s. Y s. (si A) dabitur AO | gratia *om.* V | a Deo *om.* YOQ | postea] *post* bene (436-437) A *om.* YOQ 438 Utrum] An YOQ | autem *om.* O^* | viator] *praem.* peccator N^2 *add.* peccator YOQ | motum] modum SV | attritionis] actionis AVZ^+ contritionis Y 439 coexsistente V | influente Y | requiratur YOQ | aliqua] alia V 440 specialis operatio] o. s. AYOQ 440-441 quod — aliquis *rep. post* damnato (441) Y^+(¶ *sign.* Vacat) | negaret aliquis] a. n. (*etiam in textu rep.* Y) YO 441 istam] illam SVO *om.* Q | positivam Q | eam *om.* Y 442 posse convenire] inesse YO^2Q *om.* O´ | peccatori] homini Q | viatori *om.* Y 443 huic *om.* YOQ | auctoritas Augustini] A. a. Q | supra] *comp.* Y 444 potestatem] *post* lapso Q *add.* ab V | lapso] damnato P^+

T [93] Cf. supra n. 44-45. [94] scil. angeli mali, habentis voluntatem tamquam principale principium activum (lin. 432-433). [95] Cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* IV d. 14 q. 2 n. [14]. [96] Cf. supra n. 12.

redeundi ad bonum ex puris naturalibus quam homini lapso; ergo si homo viator potest ex puris naturalibus habere istam potentiam dispositivam, multo magis angelus.

48 Secundum hoc igitur, quantum ad omnia membra de potentia ut est principium[97], non videtur negandum ab angelis 'posse meritorie velle', nisi quia non habent principium merendi totale, nec principium partiale principale respectu volitionis bonae, nec respectu gratiae specialis quae requiritur ad bonam volitionem; nec tamen eodem modo potest ipse bene velle quomodo viator peccator[98], sicut postea dicetur[99]. [17]

[b. – DE POTENTIA REALI QUAE EST DIFFERENTIA ENTIS]

49 Si autem intelligatur de potentia quae est differentia entis, quae scilicet ordinatur ad actum[100], – concedi potest[101] de potentia remota, quae scilicet consequitur rationem potentiae passivae et activae (licet secundario et deminute); non tamen potest concedi de potentia propinqua, quia illa non exit in actum nisi amotis omnibus impedimentis (ita quod habens eam, statim posset exire in actum), qualis non est ex illa potentia passiva quam habet angelus, nec ex illa causa partiali quae est voluntas: deficit enim una causa partialis, quae requiritur ad agendum.

APSVZBNYOQ(γμυ)

445 redeundi *ante* angelo (444) Y | ad bonum] in b. V *om.* Z | naturalibus] *add.* suis Y | homini] bonum (!) Q | ergo] *comp.* Y 446 viator] *ante* homo A *om.* PN | ex — naturalibus *ante* potest APN | puris] suis *post* naturalibus VYQ *om.* O | istam] illam ASO 448 Secundum] Sed Q 449 negandum] *add.* esse A | ab *rep.* Q | ab angelis] angelum YO 450 non *om.* Z* | habet YOQ 450-451 principium^{2} — principale] principale partiale principium N | principium *om.* YOQ 451 principale] *ante* partiale BO *om.* V | nec] ut Y | nec respectu] vel V 451-452 gratiae] ergo O *om.* Z* 452 volitionem] vilitionem (!) P | nec] non AY 453 ipse — viator] esse AP*SZBN* *et rescr.* P^{3} | ipse *om.* P^{2} *et* P^{3} | bene] bone (!) Q | quomodo] sicut V *add.* potest velle P^{2} 453-454 postea dicetur] d. p. YOQ 456 intelligitur PSV 458 quae *rep. post* scilicet Q* | passivae et activae] a. et p. ZB 458-459 licet] *add.* partialis et YOQ 459 secundario] secundarie AYOQ^{2} secundaria Q$^{\prime}$ | et] sive YOQ | non *om.* A*(*post* tamen) 460 illa *om.* YO 461 posset] possit (*ante* statim Y) YO potest VQ | in actum] in O* *add.* naturaliter V | qualis *om.* Y 462 ex^{1} *om.* Q | potentia passiva] pass. pot. sola O pot. sola Q *add.* sola Y | nec] *add.* est Q | illa^{2}] ista A | causa *om.* Y 463 causa *om.* OQ | causa partialis *om.* Y

T [97] Cf. supra n. 43-45. [98] Cf. supra n. 46. [99] Cf. infra n. 54. 55-56. [100] Cf. supra n. 42. [101] scil. 'angelum malum posse habere volitionem meritorie bonam'.

[c. – DE POTENTIA LOGICA]

Si intelligatur de potentia logica, quae dicit modum compositionis formatae ab intellectu[102], – hoc modo impossibilitas potest esse in 'compositione' vel ex repugnantia intrinseca extremorum inter se, vel ex extrinseca quae requiritur ad hoc quod extrema sint unita. Exemplum primi: 'homo est irrationalis'. Exemplum secundi: si oculus esset in tenebris, et impossibile esset illud opacum – causans tenebram – amoveri, impossibile esset videre; non quidem ex repugnantia intrinseca terminorum (quae est oculi et 'videre'), sed ex repugnantia alicuius extrinseci ad alterum extremorum, scilicet illius opaci ad 'videre'. 50

[18] Ad propositum igitur applicando, dico quod non est hic[103] impossibilitas ex repugnantia intrinseca terminorum sive extremorum, immo in subiecto non est repugnantia intrinseca ad praedicatum. Si qua igitur sit impossibilitas, erit ex repugnantia alicuius extrinseci ad unionem istorum extremorum: illud autem 'extrinsecum' non potest esse nisi causa activa, quae requiritur ad hoc ut extrema uniantur; talis causa, respectu unionis gratiae ad aliquod subiectum, non est nata es- 51

APSVZBNYOQ(γμυ)

466 Si] Sed S | intelligitur ASVZB | de *om.* SZB 467 possibilitas YQ | potest] habet Y 468 compositione] componi (*add.* etiam A) et (*add.* in A) c. ASZB comparatione Y | vel] id est Y | intrinseca] *ante* repugnantia A extrinseca Y 468-469 extremorum — extrinseca *om.* Z* 468 inter se *om.* Q 469 ex] *om.* PSZBN *add.* aliqua VYO | extrinseca quae] intrinseca q. V aliquo intrinseco quod Q | sint] sunt P*SN* | unita *in ras.* Q^{2} 470 Exemplum — irrationalis] sicut haec homo est i. *ante* vel^{2} (469) Q | Exemplum^{2}] *comp.* O$^{\prime}$ *pon.* Exemplum O^{2} | Exemplum secundi] sicut Q 470-471 oculus esset] e. o. Y 471 esset^{1}] esse O* 471-472 tenebras VY | esset] *add.* talem oculum Q | non] nisi S 473-474 intrinseca — repugnantia *om.* P* 473 terminorum] extremorum A *om.* YO | est] sit Q | et] ad YQ 474 alterum] *add.* istorum A | illius] istius AY huius O 476 propositum] oppositum S | applicando, dico quod *om.* YO | hic] haec BO 477 terminorum sive] t. seu B *om.* YOQ | sive extremorum] s. extremo (!) V *om.* Z 478 non *om.* PZN*O* | non — intrinseca *in ras.* (¶ *adnot.* Nota Q^{2}) Q^{2} | intrinseca] extrinseca PZNO | ad praedicatum] aliquid probatur (!) Y 478-479 igitur] *comp.* Y 479 sit] *add.* ibi Y | erit] esset Z | alicuius extrinseci] extrinseca Y 480 istorum] illorum SYO | autem *om.* YOQ 481 nisi *in ras.* P^{2} | causa *om.* S | activa, quae] cuius actio SVYO | ut] quod Y 482 causa] autem B *praem.* autem Y | gratiae] gloriae Z | aliquod] *post* subiectum V illud S | nata] *ante* est A natum Q

T [102] Cf. supra n. 42. [103] scil. in compositione seu propositione 'angelum malum non posse habere volitionem meritorie bonam'.

se aliqua nisi solus Deus; tantum igitur erit angelis[104] impossibile bene velle vel gratiam habere quia impossibile est eis Deum gratiam dare.

52 Impossibilitas autem 'ex parte Dei' assignatur duplex, ex parte potentiae absolutae et potentiae ordinatae[105].

'Absoluta' est respectu cuiuslibet quod non includit contradictionem. Et patet quod sic non est impossibile Deum dare gratiam illi naturae: cum enim illa natura sit capax gratiae (sicut tactum fuit supra in materia de potentia passiva[106]), sequitur quod nulla sit contradictio in hoc quod est 'gratiam actu informare illam naturam'.

53 Potentia ordinata Dei, sicut tactum fuit in I libro distinctione ⟨...⟩[107], est illa quae conformis est in agendo regulis praedeterminatis a divina sapientia (vel magis, a divina voluntate)[108], – et quantum ad creaturam rationalem beatificandam vel puniendam, sunt regulae iustitiae, ordinatae. Hae regulae ex Scriptura colliguntur, inter quas est illa auctoritas Eccl. ⟨...⟩[109]: *Ubicumque ceciderit lignum, ibi erit* (hoc

APSVZBNYOQ(γμυ)

483 aliqua] alia V aliquid Q | erit] *ante* igitur V esset PZBN | angelis] angelum (*post* impossibile OQ *post* velle, 484 Y) SYOQ | bene] *praem.* ad V 484 eis] *post* Deum N ei (*post* Deum YO) SYO sibi *post* gratiam Q 485 ex parte] respectu V *add.* potentiae N^{2}Y | duplex] *ante* assignatur V dupliciter S *add.* scilicet Q 486 potentiae^{1}] Dei Y *add.* Dei N^{2}OQ | potentiae^{2} *om.* YOQ 488 quod] quia Y | possibile V | Deum *rep.* *ante* impossibile N^{+} | gratiam] *ante* dare A *in corr.* Q^{1} 489 illa *rep.* *ante* enim Q^{+} | gratiae] eius (*add.* scilicet O) YO | tactum fuit] dictum est Y 490 in] de B^{+} | nulla] non V 491 in *om.* V | gratiam actu informare] a. g. formare Y | naturam] *ante* illam Q materiam O 492 tactum fuit = SYQ *edd.* t. est O dictum f. PN f. t. *rell.* | in I libro] l. I ZB | distinctione *om.* Q 493 < ... >] 3 APZBN 4 V 44 (*ante* distinctione O^{2}) YO^{2} *edd.* *spat. vac.* S *om* O´Q *adnot.* De materia primi libri distinctione 44: quae est potentia ordinata Dei? O^{2} | conformis est] e. c. N | praedeterminatis] praedestinatis YQ praedictis O 494 divina sapientia] s. d. O 495 beatificandam] *in corr.* O^{2} verificandam Y | puniendam] praemiandam YO^{2}(*in corr.*) 495-496 iustitiae, ordinatae *rep.* *post* regulae^{2} B^{+} 496 Hae] Quae Q *praem.* Et A | Scriptura] *add.* sacra Q | colliguntur *ante* ex YOQ 497 illa] angelica P^{+}N^{+} | auctoritas] authentica B | Eccl.] Ez. SVO^{2} Gen. A Is. Q *om.* YO´ | < ... >] 11 μυ cap. 11 γ 14 APZBN 9 V *spat. vac.* S *om.* YOQ | Ubicumque] Ubi PN | hoc] haec P^{z}

F 497 Eccl. 11, 3: «Si ceciderit lignum ad austrum aut ad aquilonem, in quocumque loco ceciderit, ibi erit».

T [104] scil. malis. [105] De his (n. 52-56) amplius cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* I d. 44 n. 3-11 (VI 363-368). [106] Cf. supra n. 43. [107] Ex codicibus non constat utrum Duns Scotus spatium album hic reliquerit an numerum vel numeros indicaverit. [108] Cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* I d. 44 n. 3. 6-7 (VI 363-364. 365-366); d. 3 n. 187 (III 113-114). [109] Ex codicibus non constat utrum Duns Scotus spatium album hic reliquerit an numerum capituli indicaverit.

est: in cuiuscumque – rationalis creatura – amore permanserit, in illo permanebit).

54 Et ex talibus regulis Scripturae (puta Is. *Ignis eorum non extinguetur et vermis eorum non morietur*, et ex illo Matth. 25 *Ibunt hi in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam*) concludit Augustinus, XXI *De civitate Dei* cap. 23, quod certum est Deum numquam daturum eis gratiam. Secundum hoc igitur esset impossibile eos bene velle, quia impossibile est Deo de potentia ordinata dare eis gratiam.

[19] 55 Sed contra istud[110] arguitur, quia tunc videtur eodem modo esse impossibile de peccatore viatore qui tamen finaliter non poenitebit, – nam Deus non praeordinavit illi dare gratiam; et si tantum sit impossibilitas ex parte ista, propter talem ordinem, non videtur impossibilius daemonem poenitere quam talem viatorem[111] poenitere.

APSVZBNYOQ(γμυ)

498 cuiuscumque] cuius Y quocumque est V | rationalis creatura = VN c. r. (*post* amore Y) YQγμ creaturae r. (*post* amore O) ZBOυ r. creaturae *rell.* | amore] *ante* rationalis N^{2} amare P* | permanserit] permansit (*add.* et Y) ZBY *add.* finaliter PN *add.* (= *rep.*) creaturae rationalis permanserit O*(¶ *sign.* Vacat) 499 permanebit] manebit YOQ 500 ex — Scripturae *post* aeternam (502) Q | puta *om.* Q | non *om.* A 501 et^{1} *om.* Y | moriatur S | et^{2}] *post* 25 B *om.* Z | ex illo] ex secundo B *om* Q | 25] 15 APN | hi] illi O 502 iusti] isti V | concludit] *add.* autem O 503 XXI] XXII SZB XII PVN *om.* A | De — 23 *om.* O | De civitate] Civitatis S | Dei *om.* ZBYQ | cap. *om.* VY | 23] 22 SBYQ | quod] quia S 503-504 numquam] non S^{+} 504 daturum] *post* eis Y duraturum O 504-506 Secundum — gratiam] *rep.* S *om.* PN* 504 hoc] quod O^{+}(*post* igitur) 505 est] esset N^{2}YO | potentia] *add.* dico (*etiam in textu rep.* S) SZB | dare] *post* eis N^{2} *post* gratiam (506) O *om.* Y 507 istud] illud AZB hoc VQ | arguitur *om.* PN | videretur OQ | esse] *post* impossibile (508) YO *om.* Q 508 qui] si Y | tamen *om.* V 509 nam] quia Y | praeordinat B | illi] *post* dare Q sibi V | et] sed Y 510 ista] illa SVO | ordinationem ABQ 510-511 impossibilius] *ante* videtur (510) Y *post* daemonem (511) S 511 talem *om.* O | viatorem] violatorem Y | poenitere = V *edd.* non p. *rell.*

F 500-504 AUGUST., *De civ. Dei* XXI c. 23 (CCL 48, 788-789; PL 41, 756): «Quamobrem prorsus nec alia causa nec iustior atque manifestior inveniri potest cur verissima pietate teneatur fixum et immobile, nullum regressum ad iustitiam vitamque sanctorum diabolum et angelos eius habituros, nisi quia Scriptura – quae neminem fallit – dicit 'eis Deum non pepercisse' [II Petr. 2, 4]... Deinde, quale est aeternum supplicium pro igne diuturni temporis existimare et vitam aeternam credere sine fine, cum Christus ... dixerit utrumque complexus 'Sic ibunt isti in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam' [Matth. 25, 46]?... Unde, quia vita aeterna sanctorum sine fine erit, supplicium quoque aeternum – quibus erit – finem procul dubio non habebit»; c. 24 [n. 4] (p. 791; col. 739): «Ceterum, eos qui putant minaciter potius quam veraciter dictum .. 'Ibunt isti in supplicium aeternum'... et 'Vermis eorum non morietur et ignis non extinguetur' [Is. 66, 24], et cetera huiusmodi, – non tam ego quam ipsa Scriptura divina planissime atque plenissime redarguit ac refellit».

T [110] Cf. supra lin. 505-506. [111] Post «viatorem» fere omnes codices erronee addunt «non».

Respondeo: potentia ordinata Dei non respicit actus particulares divinos (de quibus non sunt leges universales), sed respicit leges vel regulas universales operabilium; talis est lex de damnatis, – qualis non est lex de malis dum sunt in via, licet finaliter remaneant mali. Exemplum huius: si quis statuisset quod omnis homicida occideretur, non posset de potentia ordinata – secundum illum ordinem iam positum – salvare istum homicidam; si tamen ipse posset alium occidere non propter aliquam legem talem universalem, illum posset salvare (sive non occidere) etiam de potentia ordinata. Ita viator qui non salvabitur, potest salvari, quia contra hoc non est aliqua lex universalis iam statuta qualis est contra salvationem damnati.

56 Si obiciatur contra hoc, quod 'sicut lex est de universali ita et iudicium conforme legi est de universali, et illud iudicium sequitur ex lege (igitur qua ratione non potest contra legem, pari ratione nec contra iudicium ex lege); sed iste viator, si damnabitur, erit secundum iudicium consonum legi; ergo etc.', – respondeo: lex est de illo qui est malus in termino, et ideo quando ad aliquem particularem applicatur illa lex (puta ad hunc vel illum iam iudicatum, quia in termino), non magis revocatur iudicium quam lex; sed de isto malo adhuc exsistente in via, non est iudicium per legem aliquam, sicut nec lex illa in communi se extendit ad viatorem.

APSVZBNYOQ(γμυ)

512 ordinata] *post* Dei PN absoluta Y | Dei *om.* YO | respicit] recipit P*N* 513 universales — leges^2 *om.* S | respicit] *add.* ut A *add.* aliquas O 514 universales *om.* O | est — qualis *om.* APSZBN 514-515 qualis — lex] non autem Q 515 lex *ante* non N^2 | malis] damnatis V$^+$ | finaliter remaneant] r. f. Y 516 quis] aliquis Y | statueret A | homicida occideretur] o. h. Z* 517 posset] potuisset V$^+$ | illum] istum A 518 istum] *post* homicidam V illum SO | homicida (!) Q | si] sed SO | ipse] iste N *om.* Y | alium] illum Y 519 aliquam] aliam BY | talem] *ante* aliquam YO *ante* legem SV *om.* Q | illum] istum V 520 etiam] *post* potentia Y *om.* Q 521 salvabitur] salvatur V 522 iam *om.* V | iam statuta *om.* PN* | statuta] s. vel instituta A | est] tamen esset Q | salvationem damnati] d. s. Y 523 obicitur ASVZBQ | hoc, quod sicut *in ras.* P^1 | quod] quia OQ | sicut lex] l. s. V 524 iudicium^1 *in corr.* O^2 | et] quia Q 525 ratione^1] potentia O 526 ex lege *om.* O* | iste] ille SVYO | erit] est AB 527 consonum] conforme YQ | etc. *om.* Q | illo] isto A 528 et *om.* O | aliquam YO | particularem *om.* N* 529 illa] ista PN | ad] *rep. post* vel B *om.* AV | illum] istum A | iam] *add.* ut V | quia] *om.* O *add.* est Q 530 isto] illo O 531 adhuc] iam Q | aliquam] aliam Y | sicut *om.* Y 532 illa] ista A | in communi *om.* Q

[20] Aliud dubium[112] est si ista obstinatio voluntatis malae sit a Deo vel ab ipsa voluntate mala? Si enim sit a voluntate, videtur quod ipsa possit resilire ex se ab ea[113], sicut ipsa potuit ex se illud malum velle: eādem quiescit in illo, et aequa enim virtute movet se ad aliquid, eādem quiescit in illo, et aequali potest se retrahere ab illo et movere in aliud magis inclinans, quale est obiectum illius. Si autem ista obstinatio ponatur a Deo, ergo ista malitia erit a Deo, et sic Deus est causa peccati, quod videtur inconveniens. 57

58 De isto.

Quamvis videatur dicere Augustinus, *De fide ad Petrum* (auctoritate supra allegata), quod Deus ordinavit aversionem voluntatis in malum[114] semper manere[115], et obstinatio sit signum voluntatis malae, – tamen quia actus, dum manet, habet quasi continue causam (quia eius esse est quasi in continuo causari), sicut Deus non potest esse causa mali 'in quantum malum' in prima elicitione[116] sui, ita nec in esse suo continuato, quod est 'continue elici'; igitur sola voluntas

APSVZBNYOQ(γμυ)

533 Aliud] Ad (!) B | si] an S* | ista] illa SVO | voluntatis malae] m. v. A | Deo] *add.* nulla voluntas V$^+$ 534 voluntate] *ante* ipsa V *post* mala YOQ | enim sit] e. est YO *om.* PN 534-535 ipsa possit] ipse p. S ipsi possunt YO 535 resilire] *in corr.* N^2 resistere V transilire PZ | ex^1 = YOμυ | se ab ea] se YO *om.* V | ea] ipsa PN | ipsa *om.* V | potest Y | illud *om.* V | malum] *add.* male N^{2}Q 536 ad] in O *om.* Y | quiescit *in corr.* Q^1 | in illo] et ista Y 536-537 aequaliter N 537 se] *post* retrahere Q sese S sese (se O^2) *ante* potest O | illo] isto O* | movere] manere O 538 illius] istius N *om.* Y | illius. Si *in ras.* P^2 | ista] illa VSO | ponitur S | Deo^1] do (!) V 539 ista] *post* malitia Q illa (*ante* ergo, 538-539 Y) SYO | est] erit (*post* peccati Y) VYO^2 *om.* SO* | videtur] est YQ 541 De isto] Ad illud V *om.* O* 542 videatur] videtur B videantur (!) Z | videatur dicere *post* allegata (543) Q | Augustinus] *ante* dicere VO *ante* videatur S Augustinum *ante* dicere Y 542-543 auctoritate *om.* Y 543 supra allegata] praeallegata s. O praeallegata Q | adversionem O 544 malo O | obstinatio] receptio YO*Q | sit] fit Y 545 tamen] tunc ZB | quia *om.* Y | actum Q | habet *post* continue Q | quasi *om.* V* | causam] *add.* mali N$^+$ 546 est *om.* Y | quasi *om.* PN | in *om.* YQ | continuo] continue YOQ 547 malum = NOQ *edd.* malus *rell.* | in^2] scilicet in O | prima] ipsa Y | elicitione] electione BQ *edd. comp. rell.* (*pon.* elicione N^2) 548 in esse suo] e. in V | continuato] continuo YO contrariando A | continue] continuo Y | sola] potentia (!) P *om.* Y

T [112] Primum dubium cf. supra n. 55 («Sed contra» etc.). [113] scil. ab obstinatione. [114] scil. a bono in malum. [115] Cf. supra n. 12. – Cf. etiam expressius verba quae illam auctoritatem immediate praecedunt, scil. FULGENTIUS, *De fide ad Petrum* n. 34 [c. 3 n. 34] (CCL 91A, 733; PL 40, 764): «Bonae quoque voluntatis et cogitationis initium, non homini ex se ipso nasci sed divinitus et praeparari et tribui, in eo Deus evidenter ostendit quod neque diabolus neque aliquis angelorum eius ... bonam potuit aut poterit resumere voluntatem». [116] Substantivum hoc, quod etiam in parallelo loco *Reportationis* occurrit, provenit ex verbo «elicere» (cf. DUNS SCOTUS, *Rep.* II A d. 7 q. 1-3).

erit causa, a Deo tamen est illa poena ignis quod est 'malum puniens'. Haec etiam obstinatio, ut dicit malitiam peccati in voluntate, potest dici esse a Deo, non quidem positive volente eam, sed deserente et nolente dare gratiam: sicut enim illum gratificat cui disponit dare gratiam, ita illum non gratificat quem derelinquit (hoc est respectu gratificationis cuius habet 'nolle').

59 Cum ergo arguitur quod si ista[117] est a sola voluntate, ergo sola [21] voluntas potest in oppositum resilire (scilicet ab illo obiecto in quod inordinate se inclinavit)[118], – respondeo: dico quod ad resiliendum meritorie, requiritur aliud principium a voluntate, puta gratia, quam angelus malus non potest ex se habere, – et Deus, secundum quod deseruit eum, disposuit eam sibi non dare. Sed si arguas quod saltem potest habere 'velle circumstantionatum' circa illud quod inordinate voluit, licet illud 'velle' non sit sibi meritorium, – hoc pertinet ad sequens, scilicet de bonitate morali[119].

60 Ex dictis ergo videtur quod non sit negatio potentiae, hoc est principii activi, nisi accipiatur 'activum principium' totale vel principale[120]. Nec potentiae quae est ordo ad actum, nisi propinquae[121]. Nec

---

APSVZBNYOQ(γμυ)

549 erit] est AQ | poena] potentia SB | quod] quae NQ 550 etiam] autem PN est Y | in] a Z⁺ 551 dici] *add.* eam APSZBN | non quidem positive *om.* Y | quidem *om.* VOQ 552 nolente] volente S° | dare gratiam] g. d. V | illum] istum AV illud Y *om.* O 552-553 disposuit Q 553 ita] sic Y | illum] ipsum A nullum Z⁺ | derelinquit] delinquit O 555 quod] quia O | si *om.* Q | ista] illa SO *add.* obstinatio Q | sola voluntate] v. s. YOQ 555-556 sola voluntas] v. s. O′ v. YO² ipsa Q 556 resilire *in corr.* O² | illo] *post* obiecto A isto PZNO | quod] quo VN quantum Y *add.* principium in quod P⁺ 557 inordinate] *post* se Q ordinate AYO⁺ | inclinat AO | respondeo] *om.* Q *add.* et B | dico *om.* YO | resiliendum] resistendum O 558 aliud] aliquod al. A sicut P² 560 disponit ASN⁺YO | sibi] *post* non PN igitur S | Sed *om.* AYQ 561 velle] nolle ZY | circumstantionatum *om.* ZYO²Q | circa illud *om.* Z | ordinate P 562 licet] sed l. A | velle] nolle Y | sibi *om.* PBN²(*post* meritorium) | meritorie Y 562-563 sequens] sequendas O⁺ *praem.* membrum Q *add.* capitulum (c.) membrum N²) APN 563 morali] mali (!) Z 564 Ex] *praem.* Et A | quod] *add.* licet Y 564-565 quod — accipiatur] non esse neganda potentia quae est principium nisi quae est Q 564 negatio potentiae] neganda (*in corr.* N²) potentia N 565 principii] principium Y | activi *om.* YO | nisi] ubi N² *add.* ut V | accipiatur] accipitur P″VBN *om.* YO | activum principium] p. a. VQ activi YO 565-566 totale vel principale] totalis vel principalis YO | principale] partiale pr. Q 566 Nec¹] *add.* negatio N² 566-567 potentiae ... propinquae ... potentiae logicae] potentia ... propinqua ... potentia logica Q 566 quae] qui (!) A | ordo] omnino (!) Y | ad *om.* V | propinquum B°

T [117] subintellige: obstinatio. [118] Cf. supra n. 57. [119] Instantia (lin. 560-562) solvitur in sequente articulo, infra n. 75; de velle 'circumstantionato' seu «ex circumstantia» vel «cum omnibus circumstantiis» cf. supra n. 28. 30. 39. [120] Cf. supra n. 44. [121] Cf. supra n. 49.

potentiae logicae nisi ex extrinseco[122], ex cuius parte non est impossibilitas ad uniendum extrema loquendo de potentia eius absoluta[123], sed de potentia ordinata, ut[124] colligitur ex Scriptura (sicut prius dictum est de Augustino) quod non disposuit Deus illa extrema unire[125], et quod non sit alia causa permanentiae eorum in malo nisi derelictio divina[126], – sive quod disposuit non dare eis gratiam, cum sint in termino[127], quo modo non disposuit de viatoribus malis[128].

Videtur etiam hoc probari per auctoritates sanctorum, – primo 61 per Damascenum cap. 18: «Quod est angelis casus, hoc est hominibus mors»; secundo per Augustinum XXI *De civitate* cap. 11 et cap. 23: 'In Scriptura nihil est certius quam sententia Scripturae'.

APSVZBNYOQ(γμυ)

567 nisi] nec A *om.* Z | ex¹ *om.* VYO | extrinseco] extrinsece V intrinseco N⁺ | ex² *om.* A | cuius parte] p. c. N²YOQ | non *post* extrema (568) Q 567-568 possibilitas BN⁺ 568 eius] *rep. post* potentia (569) Q *om.* Z² 569 ut] non ASB quae VOQ *edd. om. rell.* | colligitur] tollitur A | ex] a O | prius *post* est (570) N 570 Augustino] angelo A | non] *post* extrema A *om.* P²Z *pon. signum attentionis* x P² | disposuit = Q *edd.* exponit N′ disponit N¹ *comp. rell.* | Deus *om.* ZBYO | illa extrema] e. i. Q 571 et *om.* SY | alia] aliqua O | permanente V | in *om.* V | malo] malitia PVZBN 571-572 derelictio] *comp.* O dispositio Z 572 quod — dare] dispositio de non dando Q | disposuit = *edd.* disponit (*post* non Y) BY *comp. rell.* | dare eis] e. d. Y | cum sint] *comp.* Y 573 quo] quod N illo Y | disposuit = *edd.* disponit NY *comp. rell.* | de] *add.* peccatoribus N 574 Videtur etiam hoc] Quod videtur O sicut potest Q | etiam hoc] h. e. SZB *om.* Y 575 18] 28 A 8 VQ | hoc *om.* A 575-576 est hominibus] h. e. A 576 XXI] *post* civitate YO II Q | De civitate] Civitatis Dei S *add.* Dei VN 577 cap.¹ — 23] 4 A cap. 23 *in mg.* μ cap. 21 et 12 et 22 γ *om.* υ | 11 — 23] 11 et cap. 13 O 41 et cap. 23 Y 22 et 11 V 22, 13, 11 ZB 11 PSN 23 Q | nihil est certius] vel creatura circa hoc Y *add.* circa hoc VN²O | quam *om.* O

F 575 DAMASC., *De fide orth.* c. 18 [II c. 4] (FIP t. s. VIII 77; PG 94, 878): «Oportet autem scire quoniam quod est hominibus mors, hoc est angelis casus. Post casum enim non est eis poenitentia, quemadmodum neque hominibus post mortem». 576 AUGUST., *De civ. Dei* XXI c. 11 (CCL 48, 777; PL 51, 726): «Sicut enim non efficiunt leges huius civitatis ut in eam quisque revocetur occisus, sic nec illius ut in vitam revocetur aeternam secunda morte damnatus»; c. 23 (p. 787-789; col. 735-736): «[Sancti et sacris Litteris eruditi] viderunt divinam vacuari vel infirmari non posse sententiam, quam se Dominus praenuntiavit in iudicio prolaturum atque dicturum 'Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius' [Matth. 25, 41]. Sic quippe ostendit aeterno igne diabolum et angelos eius arsuros... Quamobrem prorsus» etc., ut supra ad lin. 500-504.

T [122] Cf. supra n. 51. [123] Cf. supra n. 52. [124] Loco «ut» aliqui codices erronee tradunt «non» vel «quae», reliqui omittunt. [125] Cf. supra n. 54. [126] Cf. supra n. 58. [127] Cf. supra n. 59. [128] Cf. supra n. 55-56.

[3. – DE BONITATE VIRTUOSA SIVE EX CIRCUMSTANTIA]

62 Restat nunc videre de bonitate morali[129] et malitia sibi opposita[130]. [22]

63 Ubi d i c i t u r quod non possunt habere volitionem moraliter bonam, quia omnem deformant ex aliqua circumstantia inordinata, referendo illud inordinate ad amorem sui.

64 S i m i l i t e r: habitus in eis est perfecte malus, in termino, et ideo perfectissime inclinat.

65 Numquam igitur bene volunt, propter primum, – sed semper male

APSVZBNYOQ(γμυ)

580 de *rep. post* et Y 581 dicitur] videtur S | moraliter] naturaliter Y 582 omnem] hominem YO* *add.* hominem A *add.* volitionem Q *add.* actum N^2 | deformant] *in corr.* O^2 deformavit B 583 ad] in VQ | sui] suum YQ 585 ideo] etiam Y | inclinat] *add.* in malum VN^{2}YO^{2}Q 586 igitur] *ante* Numquam Q autem igitur (i. *in ras.* P^1 *et rescr.* P^2) P sibi A autem (*add.* sibi N*) ZBN | bene *om.* O* | primum] ipsum O* bonum S *praem.* bonum A 586-587 primum — propter *om.* Z 586 sed] et YOQ | semper *in corr.* B^1

F 581-583 BONAV., *Sent.* II d. 7 pars 1 a. 1 q. 2 in corp. (II 179*a*): «Quantum ad deformitatem, est in mala voluntate diabolus continue... Et cum in ea regnet perversitas, semper omnem actum quem elicit, deformat et depravat, et ita continue peccat»; ad 4 (p. 179*b*): «Diabolus naturaliter diligit Deum ut conservatorem, sed voluntas diaboli illam dilectionem refert ad propriam utilitatem; ideo peccat, quia etsi Deum diligat, tamen propter se diligit»; THOMAS, *Sent.* II d. 7 q. 1 a. 2 in corp. (ed. Parmen. VI 446*ab*): «Dicendum quod in daemone est natura bona..., sed voluntas mala...; et ideo omnis actus naturae eorum bonus est, sed actus voluntatis eorum est malus... Dicendum est ergo quod... impossibile est a voluntate 'adhaerente inconvertibiliter perverso fini' aliquod rectum opus provenire»; ad 2 (p. 447*a*): «[Appetitus naturalis daemonum] per circumstantias depravatur, quas apponit deliberativa voluntas, – in quantum volunt esse et vivere sub tali deformitate peccati, sicut luxuriosus desiderat vivere in sua turpi delectatione». 584-585 THOMAS, *Sent.* II d. 7 q. 1 a. 2 in corp. (ed. Parmen. VI 447*a*): «Dicitur enim ex malitia peccare, qui ex electione pravi finis peccat... Ergo de peccato nullus potest poenitere nisi vel passione cessante vel habitu remoto quo malum finem eligebat. Removeri autem habitum non est possibile nisi in eo qui est in statu viae et mutabilitatis; unde quandocumque aliquis devenit ad terminum viae, non potest deflecti ab eo fine cui adhaesit, sive sit bonus sive malus. Finis autem viae hominis est mors sua, finis autem angeli est terminus electionis suae qua bono adhaesit vel malo»; *De veritate* q. 24 a. 10 in corp. (XXII^3 707*a*): «Unde, in peccato angeli sola duo concurrunt, scilicet inclinatio habitualis in peccatum et falsa aestimatio virtutis cognitivae de particulari eligibili. Cum autem in angelis non sit multitudo appetitivarum potentiarum (sicut est in hominibus), quando appetitus eorum tendit in aliquid, totaliter inclinatur in illud, ut non sit ei aliqua inclinatio inducens ad contrarium».

T [129] scil. virtuosa seu de vera bonitate «in specie moris», «cum omnibus circumstantiis dictatis a recta ratione» (n. 30). [130] Cf. supra n. 40. – Agitur hic (n. 63-75) de bonitate morali virtuosa (n. 30) et de malitia ei opposita (n. 34. 37).

volunt, propter secundum, scilicet propter vehementem inclinationem in malum.

Ad primum istorum[131] adducitur A u g u s t i n u s *Super Psalmos*: 66
Deduc me, Domine, in semita mandatorum tuorum[132].

Contra primum[133]. 67
'Habent naturalia integra' (secundum D i o n y s i u m *De divinis nominibus*)[134], ergo est in eis inclinatio naturalis ad bonum; ergo secundum illam inclinationem possunt aliquid conformiter velle, quia potentia – ut in natura sua mere consideratur – potest aliquem actum elicere, consonum inclinationi naturali; ergo possunt habere actum non malum, quia non est contrarium naturae eorum.

Praeterea, habent 'vermem'[135], qui est remorsus de peccato eorum; 68
remorsus autem iste est aliqua displicentia, quae 'displicentia' non est actus malus moraliter, quia licet possit deformari per circumstantiam inordinatam, tamen – sistendo in hoc quod est 'nolle se peccasse' – non videtur formaliter esse malitia moralis.

Praeterea, si nolunt poenam in quantum est laesiva naturae, si- 69
stendo tantum in hoc (absque aliqua circumstantia), non videtur ac-

APSVZBNYOQ(γμυ)

587 volunt] vult B | scilicet] videlicet O *add.* et A | vehementem] *add.* habitum O^2 587-588 inclinantem O 588 in] ad*AV 589 Ad *in corr.* P^1 | istorum] illorum SVO *praem.* autem N$^+$ | Super *om.* Y | Psalmos] Psalmum 8 VOQ 8 Y 590 Deduc — tuorum] *spat. vac. unius cm.* S *om.* VYOQ | mandatorum tuorum] veri tui B | tuorum *om.* P 592 Habent *in corr.* B^1 592-593 De divinis nominibus] *om.* YO *praem.* 4 Q *add.* cap. 4 PZBN 593 naturaliter S | ad] in Q 594 illam inclinationem] incl. il. Q | conformiter] formaliter V 595 mere *ante* ut YO | consideratur *om.* YO | aliquem *om.* V 596 inclinationi] rationi V$^+$ | naturali *om.* Y | actum *om.* YO* 598 qui *in corr.* O^2 | peccato] vitio A | eorum] illorum V 599 autem *om.* YOQ | iste] *ante* remorsus Q ille SVO | displicentia ... displicentia] disciplina ... disciplina B | quae] haec AO | quae displicentia] *om.* P*Y quae P^2 600 actus malus] m. a. AQ | moralis AY | quia *om.* V | posset AP*VNY 601 deinordinatam (!) Q | tamen] non Y | nolle] velle A 602 non] nec S | esse] *ante* formaliter PN^{2}YQ *om.* N* | moralis] formalis S 603 Praeterea] Item V | nolunt] volunt VYO | est laesiva] l. e. A 604 tantum] tamen AZB | in *om.* Z | aliqua] alia PSN *om.* AV

F 589-590 AUGUST., *Enarrat. in Psalmos* ps. 118 sermo 11 n. 5 (CCL 40, 1698; PL 37, 1530): «Sed quia et hoc [scil. praecepta amoris servare quisque] minus valet viribus propriis, nisi adiuvetur ab illo qui iubet ut faciat quod iubet, 'deduc me' – inquit – 'in semita mandatorum tuorum, quia ipsam volui' [Ps. 118, 35]: parum est mihi, [Domine], voluntas mea, nisi in eo quod volui me ipse deducas».

T [131] scil. duorum, n. 63. 64 (textus n. 65 est expositio Scoti). [132] Ex *Reportatione* patet Augustinum hic ab ipso Duns Scoto adduci: cf. DUNS SCOTUS, *Rep.* II A d. 7 q. 1-3. [133] Cf. supra n. 63. [134] Cf. supra n. 4. [135] Cf. supra n. 54.

tus moraliter malus, – quia sicut potest amare naturam suam 'non male' moraliter, ita potest odire contrarium sibi[136].

70 Contra secundum[137] arguo tripliciter[138]. [23]

Primo, quia videtur quod voluntas ex libertate sua posset non velle et nullum actum habere. Quod probatur, quia secundum A u g u s t i n u m, libro *Retractationum* I cap. 22, « nihil est tam in potestate voluntatis quam ipsa voluntas », – quod non intelligitur de voluntate quantum ad eius esse primum (quia quantum ad eius esse primum, magis est in potestate eius non-voluntas quam voluntas), sed intelligitur quantum ad operari. Ergo voluntas magis est in potestate eius quantum ad operari, quam aliqua potentia inferior; sed voluntas potest aliquam potentiam inferiorem suspendere ab omni actu, – ergo et se ipsam; igitur non necessario vult malum.

71 Praeterea, secundo: quod etiam adducitur de habitu[139], improbatur dupliciter.

Primo, quia omnis habitus inclinat ad aliquem actum in eadem specie; igitur iste habitus, qui ponitur causa peccandi[140], aut inclinat tantum ad actum superbiendi aut tantum ad actum odiendi. Ad quemcumque autem actum ponatur inclinare, videtur probabile quod

APSVZBNYOQ(γμυ)

605 moraliter malus] ma. mo. YOQ 606 male] *rep.* Y in alio PZN^2 | moraliter *in corr* O^2 | sibi *om.* V 607 secundum] primum V | arguo] *om.* YOQ *add.* similiter A | tripliciter] dupliciter V 608 possit Q 609 et] *add.* ita N^2Q | nullum] non A 610 libro *om.* YOQ | I] *ante* Retractationum YQ *om.* V | cap. *om.* O | 22] 12 A 11 O | est] enim S *om.* O^* | tam *post* potestate (610-611) V^* 611 ipsa] *post* voluntas Q in O^+ | quod *om.* A 611-613 quod — voluntas^2 *om.* P^2 611 intelligeretur O^* 611-612 de voluntate *om* YOQ 612 eius] *post* esse ZQ *om.* YO 612-613 primum — primum] quia ad esse O *om* Y 612 eius esse] esse eius SQ 613 eius] voluntatis YO | quam voluntas *om.* YO 614 quantum *om.* N^2 614-615 Ergo — operari *om* Y 614 voluntas] *add.* sua Q 615 eius] sua Q nostra V *om.* O | quantum] *praem.* scilicet O *add.* scilicet AV | aliqua] alia ASZB *add.* alia PVN | voluntas *om.* YOQ 616 potest *om.* S^2(*post* inferiorem) | aliquam] aliam A | potentiam *om.* YO | omni *in corr* O^2 | actu *om.* S 617 et *om* YO 618 secundo] *post* etiam A secunda N *om* VOQ | etiam] *post* adducitur YO *om.* Q | de] pro P 620 Primo *om.* VYO | quia] sic A | inclinat] inclusit O^+ | ad] in S *om.* Y 621 specie] *add.* cum illo a quo generatur N^2Q | igitur iste = PSN ig. ille V ipse ig. Y ille ig. *rell edd.* | ponitur] *add.* inclinans non tantum N^* | aut] *comp.* Y 622 tantum^2 *om.* VQ 623 quodcumque P | autem actum *om.* YOQ | ponitur SVQ | inclinare *om.* YOQ

F 609-611 AUGUST., *Retract.* I c. 22 n. 4 (CCL 57, 66; PL 32, 620).

T [136] scil. ipsi naturae; cf. supra n. 41. [137] Cf. supra n. 64. [138] scil. n. 70. 71. 72. Primo arguitur contra consequentiam: 'habitus in eis est perfecte malus, igitur necessario volunt malum' (n. 64). [139] scil. quod perfectissime inclinat (n. 64). [140] Cf. supra ad lin. 584-585.

possit aliquando illum actum non habere, quia potest habere alium distincte et ex toto conatu, et non potest simul habere duos perfectos actus; igitur nullus unus actus est qui necessario sit perpetuus ex vehementi inclinatione ad ipsum, et per consequens nec in communi necessario inest actus malus ex habitu.

Praeterea, secundo: habitus non est potentiae ratio agendi modo opposito proprio modo ipsius potentiae, – quod probatur sicut supra prius probatur contra duas opiniones, in illa ratione de prioritate causae in quantum causa, quando causa secunda non determinat modum agendi causae primae sed e converso[141]. Ergo si voluntas non-habituata possit non necessario velle hoc (et hoc est libertatis in ea), voluntas habituata non necessario volet hoc. – Et tunc quod dicit P h i l o s o p h u s VII *Ethicorum* quod 'malus est impoenitens', oportet quod exponatur: id est 'de difficili poenitens', quia nullus actus potest esse ita intensus in voluntate, quod tollat omnino eius potentiam ad oppositum. 72

APSVZBNYOQ(γμυ)

624 aliquando *post* actum A | habere^2] *ante* potest V *post* distincte (625) Y 625 distinctum Q | et^2] *add.* ita YO | potest *om.* Z | simul] *post* actus^1 (626) YOQ | duos] *add.* distinctos A | perfectos] *post* actus^1 (626) AO^2 perfectus P *om.* YO'Q 626 actus^1] *add.* et distinctos B | unus actus] a. (*add. seu rep.* nullus est qui Q^+) u. YQ *om.* V | qui *om.* V | sit] erit Q *om.* V 627 ad] in Y 628 inest] inter V | malos V^* 629 secundo] secundus ZB tertio P^2N *om.* P' | est *om.* Y | potentiae] *post* ratio YOQ *add.* et V | agendi *om.* Y 630 proprio modo] m. p. (p.] *pon.* primo O^2) O proportionali modo V m. proportionato Q p. Y | sicut] sic N^+ 630-631 supra prius probatur] prius s. prob. (probabatur B) ZB s. prius probatum fuit V fuit probatum s. (p. s.] s. p. Y) YOQ 631 opiniones] rationes BO^* *add.* et V | illa] ista A prima Q alia O 632 causa^1] causae Y^+ | quando *om.* P^2N 632-633 quando — e converso *om.* YOQ 632 quando causa *om.* A 634 possit] posset V potest A | necessario] *ante* non NYO *post* velle Q | et hoc] h. SY non Q | libertas AV^+ | in ea *om.* YO 635 voluntas] *praem.* igitur Q | volet] vellet V nollet *post* hoc Y 636 Philosophus] Aristoteles YOQ *add.* in APN | VII *om.* O^* | quod] quia S | malus] intemperatus Y *om.* O | impoenitens] *in corr.* O^2 impoenitivus B i. vel impoenitivus A impoeniturus Y 637 quod *rep. ante* oportet (636-637) Y | id est] hoc e. Y ibi AV in (*pon.* id est O^2) O | poenitens] *ante* de Y *in corr* O^2 poenitivus B poenitivo A | nullus] neque S | actus] fictus S^2 638 esse] *add.* et Y | omnino] omnem V 638-639 potentiam] formam Y 639 oppositum] obiectum A

F 636 ARISTOT., *Eth. Nic* VII c. 10 (AL XXVI^3 285; H c. 8, 1150*a* 21-22): «Necessarium enim hunc [scil. intemperatum] non esse poenitentem; quare insanabilis»; c. 11 (p. 286; c. 9, 1150*b* 29-30): «Est autem intemperatus quidem, quemadmodum dictum est, non poenitivus; immanet enim electioni».

T [141] Cf. supra n. 17.

73 Quantum igitur ad istum articulum[142], videtur posse dici quod non [24] necessario habent aliquem actum malum, nec loquendo de aliquo actu determinato vel indeterminato sive vago.

74 Et de determinato videtur satis patere, quia si tantum habeat habitum determinatum, ille inclinat ad certum actum, unum in specie, – et patet[143] quod potest habere aliquem alium actum in specie ab illo[144], et pro tunc non habere alium[145], et pari ratione[146] non habere quemcumque alium ad quem non est talis habitus inclinans. Si etiam habeat plures habitus inclinantes ad diversos actus in specie, aliquis tamen habitus non vehementissime inclinat; et potest non habere actum illius habitus 'non maxime inclinantis'; igitur potest non habere actum cuiuscumque alterius.

75 De indeterminato sive vago, probatur idem: vel, si possit suspendere se ab omni volitione, sicut processit una ratio[147] (quae tamen assumit dubium, quia non videtur quod possit se suspendere ab omni actu sive volitione); vel quia aliquando potest habere volitionem 'non malam' malitiā contrariā bonitati morali, licet non habeat 'bonam' bonitate morali completa[148] (quae est ex omnibus circum-

APSVZBNYOQ(γμυ)

640 igitur] autem Y | istum articulum] a. i. A illum a. S istud (illud Y) argumentum YO | posse *om.* A | non *om.* Y 642 determinato] terminato Q 642-643 sive — determinato *om.* Y 643 Et *om.* B | de *om.* S^*VOQ | determinato] indeterminato O^2 | satis patere] satisfacere V | quia] quod Z 643-644 habitum determinatum] d. h. Q 644 ille] iste AY | unum] bonum B 645 quod] *add.* hic PN^+ | alium] *post* actum NOQ *om.* Y | actum] *add.* unum B | in specie *post* illo (646) YOQ 646 alium] illum YOQ 647 alium] *praem.* actum V *add.* actum PZBN | non — inclinans] talis habitus n. inclinat Q | Si] Sibi (*pon.* Si P^2) P Sed SO^* 648 habeat] *ante* etiam (647) V haberet YQ habet O | plures] *post* habitus A *in corr.* V^1 649 non¹ *om.* ZBYO^*Q | non²] *ante* potest V *rep.* *ante* potest Y 650 illius] huius O | habitus *om.* YOQ | non¹ *om.* B^2YO^*Q | igitur] *add.* et Y | non²] *ante* potest V *om.* N^2Y 651 actum] habitum N^+ 652 vel, si] sive Y quia vel quod Q | si] quia N^2 | posset AV 653 se] *ante* suspendere (652-653) YO *om.* V | omni] una Y | volitione] ratione Y^+ 653-655 sicut — volitione *om.* O^2 653 una ratio] r. prima (p.] una Y^1) Y 654 sumit PZBN | quia] quod O^2 | se] *post* suspendere N *om.* P^2 | omni *om.* V 655 quia] quod A *add.* [...] O^* | aliquando] *post* habere YQ *add.* non O^+ 656 non¹ *om.* Q | bonitati] voluntati B^+ 656-657 licet — morali *om.* S 656 non habeat *om.* O^2 657 bonam] *praem.* eam NYO | bonam — est] bonitatem moralem completamque B | completam V

T [142] Cf. supra n. 62. [143] scil. ex dictis supra n. 71. [144] id est: 'aliquem actum alium in specie ab illo'. [145] scil. illum ad quem habitus determinatus inclinat. [146] scil. pro tunc quando habet actum specie diversum, ad quem habitus determinatus non inclinat. [147] Cf. supra n. 70. [148] Cf. supra n. 68 et n. 37.

stantiis[149]). Licet nec in hoc appareat impossibilitas quin posset habere complete bonum moraliter[150], saltem hoc videtur probabile quod actum suum 'bonum ex genere' potest habere, hoc est sistendo ibi, non deformando per circumstantias contrarias circumstantiis bonae volitionis[151]; vel si habeat illum actum circumstantionatum quibusdam bonis et deordinatum quibusdam malis, non tamen oportet quod ille sit semper malus: mirum enim videtur negare naturalem potentiam in natura illa excellenti, ubi non apparet aliquid propter quid sit negandum! Probabile tamen est quod secundum hanc potentiam non exeant in actum, propter vehementem malitiam, secundum quam magis probabile est quod agant quam secundum potestatem naturalem, secundum quam possent in actus aliquo modo oppositos.

[III. – AD ARGUMENTA PRINCIPALIA]

[25] 76 Ad primum argumentum principale[152] d i c i t u r quod licet credant, ille tamen actus credendi est in eis malus, quia odiunt illud creditum. – Sed contra hoc: actus intellectus, ut praecedit actum voluntatis, non habet deformitatem ab actu voluntatis sequente, sed in illo priore possunt aliquod verum concipere, et hoc tam speculabile (puta 'Deum esse trinum') quam agibile (puta 'Deum esse diligendum').

APSVZBNYOQ(γμυ)

658 nec] non (*post* hoc N) P^*NY hoc S´ non *post* hoc S^1 | in *in corr.* N^1 | possibilitas Z^* | possit AYOQ 659 saltem hoc videtur] satis v. h. Y | quod] quia ASBYO 660 suum *om.* VN^2Q 661 deformando] *add.* ipsum N^2Q | circumstantiam O 662 illum] ita Z 663 bonis] *add.* circumstantiis Q | non tamen] modo non (n. *in corr.* P^1) P | ille] iste AY 664 mirum] *spat vac.* Y | enim *in ras.* Q^1 | videtur] [...] V^+ | naturalem potentiam] p. n. Y 665 in *om.* Y | illa] ita N ista illam Y | apparet] patet Y | aliquid *om.* Y | quid] quod VZBNYO 665-666 neganda YOQ 666 tamen est] e. t. YO | quod] quia A 667 exeunt YOQ | propter *om.* O 668 est] videtur YO | agant] agunt YOQ agantur V | potestatem] potentiam Q 669 secundum quam = N^2YOQ *edd.* 671 *adnot.* Ad primum argumentum principale O^2 | primum] illud ZB | principale *om.* YOQ 672 ille] *post* tamen YOQ iste A | credendi *om.* YO | est — malus] in eis non est meritorius (n. e. m. *om.* V^1) est m. V | in eis *ante* credendi N 672-673 illud creditum] c. i. A 673 Sed *om.* YOQ | hoc] licet V *om.* YQ 674 sed] et V 675 illo] isto A | priore *rep.* O^+ | pos-sit (!) Q | verum] bonum Z bonum vel v. PN | tam] tamen Y | speculative A 676 Deum esse ... Deum esse] e. D. ... e. D. Y | trinum] *comp.* O^+ *add.* et unum Y 676-677 diligendum] *adnot.* Dicitur in I [*Duns Scotus, Ordinatio, prol. n. 322 (I 210)*] quod Deum esse trinum est veritas prac-

F 671-673 BONAV., *Sent.* II d. 7 pars 1 a. 1 q. 2 ad 1 in opp. (II 179*b*).

T [149] Cf. supra n. 30. [150] Cf. supra n. 67. [151] Cf. supra n. 69. [152] Cf. supra n. 2.

77 Potest igitur dici ad illud argumentum[153] quod probat verum, scilicet quod habent aliquem actum bonum deminute bonitate morali, quia scilicet non malum malitiā contrariā, puta non habentem aliquam circumstantiam contrariam circumstantiae debitae, licet careat aliquā circumstantiā debitā: non enim credit propter illum finem propter quem credendum est, et circumstantia finis est necessaria ad bonitatem moralem.

78 Ad secundum[154] dico quod 'capacem' esse participem, sonat in potentiam remotam, loquendo de potentia ad actum[155], – vel loquendo de potentia quae est principium[156], sonat in principium activum vel passivum, partiale, deminutum.

79 Ad tertium[157] concedo quod in eis sit liberum arbitrium.

80 Et cum arguis quod 'posse peccare, non est pars liberi arbitrii' (secundum A n s e l m u m)[158], – dico quod aliud est loqui de posse peccare, et aliud de potentia ad peccatum: primum enim dicit ordinem ad actum deformem, secundum dicit rationem principii quo potest elici actus deformis.

81 Primus autem ordo non est liberum arbitrium absolute, nec aliquid eius, nec aliquis 'ordo ad actum' est aliquod principium activum vel pars eius.

APSVZBNYOQ(γμυ)

tica N^2 *adnot.* Unde dico primo quod hoc (q. h.] h. q. *sed rest.* N^2) dicit respectu intellectus divini in ratione prioritatis, non tamen in ratione intelligentis [*ibid. n. 334-336 (I 218-220)*]. Ultra declaro: uterque modus hic dicit speculabile, non importans primo agendum in divinis. Probatio, quia haec 'Deus est trinus' importat secundo agendum, quia includit ⌐...⌐ ad finiendum; primo autem significat Deum exsistere in unitate essentiae et trinitate personarum N^2

678 ad *om.* VYOQ | illud *om.* A | quod] *ante* illud VYOQ quia B   678-679 scilicet *post* habent (679) N   679 actum bonum] b. a. O | deminuta Q   680 quia] quod B | scilicet *om.* VYOQ | malum] malus A | habente ASBY   680-681 aliquam] aliam Y   682 aliqua *om.* PNYQ   682-683 debita — circumstantia *om.* Y   682 credit] credunt N   683 quem] quod V   685 *adnot.* Ad secundum O^2 | quod] *add.* voluntatem N^2 *add.* hominem Y *add.* angelum vel voluntatem eius Q | capacem] *post* esse YQ capacitatem ASVB | participem] particularem VN^* *praem.* et YOQ *praem.* vel N^2 | in *om.* YQ   686-687 ad — potentia *om.* Z   687 quae] quod V | sonat] *comp.* Y | sonat in principium *om.* O | in] ibi Q   687-688 activum vel passivum] p. vel a. N^2Q 689 *adnot.* Ad tertium O^2 | tertium] secundum Y | sit] est YOQ | liberum arbitrium] a. l. PVN   690 liberi arbitrii] libertatis Q   691 posse *rep. ante* loqui ZB^* 692 peccare *om.* Z | et *om.* YOQ | peccatum] *comp.* O^+ peccandum AVN^2 | enim *om.* YOQ   694 difformis O   695 autem] ⌐au⌐tem S *om.* VYOQ | absolute *post* nec YOQ | nec = YOQ *edd.* sed *rell.*   696 aliquis] alius B^* | actum | *add.* eius B^2 | est *om.* Y   696-697 aliquod — eius *om.* S   697 pars] per se Q

T [153] Cf. Cf. supra n. 2.   [154] Cf. supra n. 3.   [155] Cf. supra n. 49.   [156] Cf. supra n. 42-45.   [157] Cf. supra n. 4.   [158] Cf. ibid.

Secundo modo dico quod illud quo 'potest peccare' includit duo, 82
quorum alterum est 'posse', alterum 'deficere'. Et illud quo potest in illud, est eius 'posse', quod 'posse' est per se libertas arbitrii et potentia, – reliquum vero non est eius unde liberum arbitrium sed unde tale, scilicet defectivum[159]: ita quod sicut 'in communi' liberum arbitrium est quo quis potest velle (et hoc, accipiendo ita 'in communi' sicut A n s e l m u s accipit, sicut convenit Deo et beatis), ita liberum arbitrium 'hoc' – quod est peccabile, scilicet creatum (scilicet viatoris) – est quo aliquis potest velle defectibiliter. Tamen, quantum ad aliquid, potest poni dissimile, quia ad 'absolute velle' tota entitas positiva liberi arbitrii (et sola) est principium, – ad illam autem deformitatem in actu, nihil positivum in libero arbitrio est primo principium.

Et tunc ad formam[160] dico quod dato quod sit ibi libertas arbitrii[161], 83

APSVZBNYOQ(γμυ)

698 dico *om.* O^* | quo] quod V *om.* Y | peccari (!) Q   699 alterum^2] aliud O et aliud est Q *om.* Y | deficere] definire YO^* | quo] quod V   700 illud] *add.* quod PSVBN | est^1] e. cum V | est eius posse *om.* ZYOQ | eius] cuius S | quod] *add.* cuius PZ | est^2] *post* se A *add.* posse est P^2ZOQ | per se] super Z^* | libertatis YO   700-701 potentia *rep. post* est (701) Y   701 reliquum] *praem.* et V | vero] tamen A *om.* SVO | non] *post* eius AQ *om.* Y | est *om.* O^* | arbitrium *om.* Q   702 scilicet] id est A sed Y | communi] omni VO^* | 702-703 libero arbitrio V   703 est] *add.* illud PZBN | velle] volle Q^+ | ita *om.* P^2ZB 704 Anselmus] Augustinus O | accipit] *ante* Anselmus Q *in corr.* O^2 | sicut] scilicet ut Q | convenit *om.* Y   705 quod — scilicet] scil. Y scil. defectivum (*cf.* 702) O est unde tale (*cf.* 701-702) V | quod — creatum *om.* (¶ *sign.* Vacat N^2) N^2Q | est *rep. ante* hoc A^+ | peccabile] possibile P | scilicet^1 *om.* N | scilicet^2] *ante* creatum O *om.* SY   706 est *om.* S | aliquis] quis SV *om.* YOQ | defectibiliter] deficienter Q | Tamen] *comp.* Z   707 ad] quod est Q *om.* Y | velle] *om.* Q *add.* est O^2 | tota entitas] vera caritas (!) Y   707-708 positiva] passiva S   708 et sola] quae Q | principium] *add.* actus et aliud quo est principium Q | illam] istam PN | autem] etiam A *om.* YOQ   709 actu] *add.* quia illud Q | nihil] vel AP^*YO^* | in libero *om.* Y | est *ante* in^2 Q | primo *om.* YO   709-711 primo — Et *om.* Q   711 formam] *add.* illam V | dico quod *om.* YO | datam Y | sit ibi] i. s. VQ | libertas arbitrii] liberum arbitrium Q

F *704* ANSELMUS, *De libertate arb.* c. 1 (ed. SCHMITT I 207-208; PL 158, 489-490): «Libertatem arbitrii non puto esse potentiam peccandi et non peccandi. Quippe si haec eius esset definitio, nec Deus nec angeli (qui peccare nequeunt) liberum haberent arbitrium... Quamvis differat liberum arbitrium hominum a libero arbitrio Dei et angelorum bonorum, definitio tamen huius libertatis in utrisque secundum hoc nomen eadem debet esse. Licet enim animal differat ab animali, sive substantialiter sive accidentaliter, definitio tamen secundum nomen 'animalis' omnibus animalibus est eadem».

T [159] Cf. ANSELMUS, *De libertate arb.* c. 2 (ed. SCHMITT I 210; PL 158, 492): «Peccavit autem per liberum arbitrium suum quod erat liberum; sed non per hoc unde liberum erat, id est per potestatem qua poterat non peccare..., sed per potestatem quam habebat peccandi».   [160] scil. argumenti (n. 4).   [161] Cf. supra n. 79.

non sequitur nisi quod est potentia qua potest in actum positivum, qui 'actus' est a potentia unde positiva, – et per consequens, unde[162] ad ipsum est liberum arbitrium, non est peccatum; tamen ex defectu concomitante ipsum actum, potest esse peccatum.

84 Potest tamen concedi totum argumentum[163], scilicet quod ipsi habent potentiam non peccandi, quia habent potentiam quae non est formaliter peccatum, – licet non habeant potentiam non peccandi, hoc est 'non esse in peccato'. Quomodo peccator dicitur esse in peccato postquam transivit actus quem commisit[h], et 'privatus gratia' remanet reatus (usque scilicet ad poenitentiam de peccato commisso), hoc modo non possunt ex se non peccare, id est 'non esse in peccato'; neque oportet liberum arbitrium esse potentiam ad non peccandum, hoc est ad non esse in peccato. [26]

85 Et si arguas secundum A n s e l m u m quod 'liberum arbitrium est potestas servandi rectitudinem propter se', igitur ex ipsa, habens eam, potest servare rectitudinem et ita non esse in peccato, – re-

---

[h] *Sequitur adnotatio interpolata:* de quo dicetur in IV[13*].

APSVZBNYOQ(γμυ)

712 sequitur] *praem.* tamen Q *add.* tamen V | nisi quod est] q. ibi e. V q. sit n. Q 713 qui — positiva] qui (*add.* est O^2) actus positivus unde positivus (u. p. *om.* Y) YO unde positivus est Q *not.* alius liber: est a potentia et positivus unde positivus A^1 | potentia *rep. post* positiva A | unde positiva = ASV et positivus unde positivus PZBN positiva unde positivus *edd.* | unde^2 | bene Y 715 ipsum actum] illum a Y a. illum Q *not.* vel: ipsum arbitrium A 716 Posset SYOQ | totum] *spat. vac.* Y | scilicet quod] q. sc. VN 716-717 habent] *praem.* bene Y *add.* bene Q 717-718 quia — peccandi *om.* YQ 717 quae] quod Q^* | non^2 *rep. ante* habent Z^* 718 non^1] enim P^*N^* | non^2 *om.* N^* 719 Quomodo] Quoniam P^2Z Ergo Y *add.* etiam A 719-720 Quomodo — peccato *om.* O^* 719 peccator] peccatum Z 720 commisit] amiserit A remansit (!) Y | et privatus gratia = ASV *edd.* et tamen p. g. PZBN [*om.* (¶ *sign.* Vacat) N^2] quia N^2Q 721 remanet] removet (!) A | scilicet] *ante* remanet Q *ante* usque O 722 non^1 *om.* P^* | possunt] post (!) Y | ex se *om.* Q | non^2 *rep.* B 723 neque] *rescr.* P^2 nec OQ | arbitrium] *add.* semper V^2 | ad *om.* YOQ 725 Et *om.* Y | arguat Y | secundum Anselmum = AN^2YQ *edd.* s. Augustinum O [*post* arbitrium N^2O *post* est (726) Y] | quod] quia *ante* secundum Q *om.* YO 726-727 propter — rectitudinem *om.* PY | ex — potest] habens ipsam, potest ex se Q 727 eam *om.* O | esse] est AS

36* de — IV = PZBN | dicetur] *comp.* Z dicitur B

F 725-726 ANSELMUS, *De libertate arb.* c. 3 (ed. SCHMITT I 212; PL 158, 494): «Ergo quoniam omnis libertas est potestas, illa libertas arbitrii est potestas servandi rectitudinem voluntatis propter ipsam rectitudinem» (haec definitio saepius occurrit).

T [162] scil. in quantum. [163] Cf. supra n. 4.

[13*] Cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* IV d. 14 q. 1 n. [3-7].

spondeo quod servare eam, cum inest, potest quis per liberum arbitrium (non aliter), et hoc modo exponit A n s e l m u s .

Ad aliud[164] dico quod in agentibus mere naturalibus, cessantibus omnibus impedimentis reditur ad dispositionem naturalem, non prohibente actione violenta; et ratio est, quia principium intrinsecum est necessarium respectu bonitatis naturalis (quantum est ex se), et ideo semper causat eam nisi vincatur per dominans. Hoc autem modo non est voluntas causa respectu bonitatis in actu suo, sed tantum habet inclinationem quamdam naturalem 'quasi passivam' ad bonitatem in actu, quam licet posset dare actui, non tamen inclinatur – ad dandum eam – necessitate naturali, sicut grave ad descendendum deorsum. 86

Aliter posset dici quod peccatum est contra naturam, hoc est contra illum actum qui natus est elici concorditer et conformiter inclinationi naturali; sed ex hoc non oportet quod contrarietur volun- 87

APSVZBNYOQ(γμυ)

728 quod *om.* VYOQ | conservare V | inest] est N^* | quis] aliquis P^*VN 728-729 per liberum arbitrium] libero arbitrio V *om.* P^* 729 exposuit Q 730 *adnot.* Ad quartum O^2 | dico *om.* O^* 731 omnibus *om.* YOQ | redditur O 731-732 non — actione] de potentia O^* *om.* Y 732 est *om.* Q | principium *rep. post* necessarium (733) N^2YO 733 est necessarium] n. e. O^* | respectu — naturalis *post* se Q | est^2 *om.* Y 734 causat eam] e. c. Q | autem] *post* modo (735) V *om.* YOQ 735 est] *add.* exemplar Y *add.* causa (*om.* V^1) dominans vel (v. *om.* V^1) V | respectu] *om.* V *add.* suae A | respectu bonitatis *om.* P^*N^* 735-736 tantum] *post* habet (736) BQ *om.* Z | inclinationem quamdam] q. i. Q | passivam] positivam (*ante* quasi V) APVZBN 737 posset] possit (*post* dare Y) YO | actui] alicui AV 738 eam] eum Y | sicut] sive N^* 738-739 descensum PVNQ 740 Aliter] Alias Y Et al. A | est^2 *om.* N^* 741 est] esset Y | concorditer et conformiter] conc. YO conf. Q 742-743 voluntati] *add.* naturali V

F 729 725-726 ANSELMUS, *De libertate arb.* c. 11-12 (ed. SCHMITT I 223-224; PL 158, 503-504): «Si bene discernas, quando non habet praefatam rectitudinem, sine repugnantia et servus est et liber. Numquam enim est eius potestatis rectitudinem capere cum non habet, sed semper eius est potestatis servare cum habet.... Semper enim naturaliter liber est ad servandum rectitudinem si eam habet, etiam quando 'quam servet' non habet.... Potestatem autem servandi rectitudinem semper habet, et cum rectitudinem habet et cum non habet; ideo semper est liber.... Sicut enim, etiam quando sol abest, habemus in nobis visum quo illum videmus cum adest, – sic etiam, quando rectitudo voluntatis nobis deest, habemus tamen in nobis aptitudinem intelligendi et volendi, qua eam possumus servare propter se cum eam habemus. Et sicut quando in nobis nihil deest ad videndum solem nisi praesentia eius, tunc solummodo non habemus illam potestatem quam nobis facit eius praesentia, – sic tantummodo quando rectitudo illa nobis deest, tunc habemus illam impotentiam quam facit nobis eius absentia».

T [164] scil. ad sextum, supra n. 7.

tati secundum se, sicut non oportet 'illud quod contrariatur effectui vel accidenti' contrariari causae vel subiecto, maxime quando talis causa non est causa naturalis effectus sed libera.

88 Ad aliud[165] – de simili[166] – dico quod licet illud concludat contra illos qui dicunt intellectum esse sufficiens motivum voluntatis[167], quia oporteret eos dicere intellectum primi angeli[168] nullum principium practicum recte concipere (quia si recte conciperet, moveret voluntatem conformiter sibi, et ita recte), tamen credo hoc[169] esse falsum, quia sicut prima speculabilia sunt vera ex terminis, sic et prima principia operabilia, – et per consequens, intellectus qui potest concipere quiditatem terminorum primi principii practici et illos componere, habet sufficiens motivum et 'per modum naturae' movens ad assentiendum illi principio; igitur per voluntatem, cuius actus est posterior, non potest impediri, – vel saltem non fertur in contrarium. [27]

89 Quomodo autem hoc sit verum quod dicitur III *Ethicorum*, quod 'omnis malus, ignorans'[170], habet alias tractari[171].

90 Potest tamen dici ad argumentum quod 'simile'[172] nihil valet, quia intellectus potest cogi ad assentiendum, ita quod non potest esse ita

APSVZBNYOQ(γμυ)

743 oportet] *add.* quod N^{2}YO^{2}Q | contrariatur *in corr.* O^2 743-744 effectui vel accidenti] a. vel e. YOQ 744 contrariari] contrarietur N^{2}YQ | causae vel subiecto] s. vel c. ZBO ipsi s. vel c. Y | maximo S | talis] *post* causa^1 (745) A *om.* B 745 causa naturalis = AYOQ *edd.* n. c. VN^2 n. N$'$ *rell.* 746 *adnot.* Ad illud de simili O^2 | ¶ *adnot.* Hic est ordo praeposterus in respondendo, quia argumentum 'de simili' praecedit 'de violento' N^3 | aliud] illud Q | concludat] concludit A concluderet SYOQ 747 sufficiens motivum] m. s. YO | quia] quod P*ZY 748 oportet N 749 concipere] c. vel dicere A | quia] quod Z alioquin YO 749-750 voluntate V 750 conformiter *ante* voluntatem (749-750) N^2 | credo] *post* hoc YO dico V | hoc esse] quod h. est A | esse *om.* P^2 751 prima] *add.* principia VQ | speculativa V | vera] nota O | sic] sicut S ita AYOQ | et *om.* ZB 751-752 principia *om.* YOQ 752 operabilia] operativa vel o. PN *not.* vel: ita et prima vera operabilia A 753 quiditates VYOQ | illas VO^2(*in corr.*) 754 habet] habens Z id est habens B | motivum] movens V | movens *om.* N* 755-756 posterior *in corr.* P^2 756 fertur] ferri YOQ | contrariis O* 757 hoc sit verum] h. v. s. Y sit v. illud Q v. s. illud O | quod dicitur *om.* Q | quod^1 — Ethicorum *om.* YO | quod^2] quia B 758 malus] *add.* est N^{2}O^{2}Q | alias] *ante* habet Y *post* tractari Q 759 tamen dici] d. t. A | ad argumentum *om.* Y 760 intellectio Y | assentiendum *om.* Y | ita^2 *om.* B^2

T [165] scil. ad quartum, supra n. 5. – Inversionem responsionum ad argumenta, hic a Duns Scoto factam, merito animadvertit recentior corrector codicis N (cf. apparatus lect. var.). [166] scil. de intellectu et voluntate («nullus intellectus... ultimum finem», n. 5). [167] Cf. supra n. 9 et n. 19. [168] scil. Luciferi; cf. LOMBARDUS, *Sent.* II d. 6 c. 1 (SB IV 354-355). [169] scil. «intellectum primi angeli nullum principium practicum recte concipere». [170] Cf. supra n. 5. [171] Cf. DUNS SCOTUS, *Ordinatio* III d. 36 q. un. n. [11-14]. [172] Cf. supra nota 166.

caecus quin – apprehendens aliquos terminos ex evidentia terminorum – potest concipere veritatem complexionis compositae ex eis. Voluntas autem non cogitur ex bonitate obiecti; ideo potest esse ita aversa quod quantumcumque bonum sibi ostensum non movet ipsam ad amandum ipsum, saltem ordinate.

Ad aliud[173] dico quod habitu exsistente perfecto vel in summo (quantum potest perfici in tali subiecto, vel secundum terminum sibi praefixum a divina sapientia), omnes actus sequentes nihil augent, sed tantum procederent ex habitu iam generato. Quemadmodum actus angeli boni non augent habitum caritatis eius, nec effective nec meritorie (quia ille est in termino vel secundum naturam habitus, vel secundum capacitatem subiecti, vel saltem secundum terminum sibi praefixum a Deo), sed omnes illi actus procedunt ex plenitudine illius habitus sic perfecti, – similiter in proposito, perfectio illius habitus est in termino secundum regulam divinae sapientiae, quae non permittit eos crescere in malitia intensive, et ideo actus sequentes tantum se habent sicut effectus habitus mali et non sicut causae agentes. 91

[28] Per idem ad illud de poena[174], quia sicut praemium substantiale in primo instanti quo quis angelus est beatus, est determinatum (nec ex tunc crescit, quia actus boni qui sequuntur, non sunt meritorii licet sint boni), sic etiam in angelo damnato[175] in primo instanti suae dam- 92

APSVZBNYOQ(γμυ)

761 apprehendens aliquos] a (*et sequitur parvum spat. vac.*) Y propter al. O | aliquos] alios B | evidentia] veritate OQ unitate Y 761-762 terminorum] eorum SVYOQ 762 potest — compositae] consentiat veritati principii (p.] principalius Y *add.* compositi Q) YOQ | complexionis] opinionis B | eis] *add.* et assentire ei N^2 763 autem *om.* YO* | ideo] igitur Q | esse ita] i. e. S 764 bonum *om.* Y | sibi *om.* P^2(*post* ostensum)N^2 | ipsam] ipsum AYO^2 765 ipsum *om.* Y | saltem *om.* A | deordinate (!) Y 766 *adnot.* Ad quintum O^2 | perfecte AO | vel *om.* AV 767 quantum] in q. Y | potest perfici] perf. pot. Q | tali subiecto] s. t. PN | vel *in corr.* B 768 divina sapientia] s. d. YO | nihil] *in corr.* O^2 vel A | augent] augerent AB augeret (!) S 769 procederent] *ante* tantum A procedunt YOQ | habitu *post* generato PVZBN | generante A 770 augent] auget V augere Y | eius] in eo YOQ | nec^2 *om.* Z 771 ille] iste AY | termino] fine Y | vel^2] *add.* etiam Y 772 terminum *om.* Z | sibi *om.* V 773 sed] si P* | illius] ipsius YO 774 sic perfecti *om.* Z | similiter] ita YOQ | perfectio] profectus A *om.* YO | illius] *post* est O istius (*post* habitus^2 Y) ZBYQ 775 regulam] illam (!) Q 776 in malitia *om.* V | actus sequentes] s. a. Q 777 habent] *add.* quasi YO | habitus mali] m. h. Y | et *om.* YO | agentis V 778 illud] aliud YOQ | poena] potentia AB*Y | quia] quod Z 779 quis] aliquis ANQ | est beatus *om.* Y 780 consequuntur PZBN 781 sic] sicut VN$^+$ ita YOQ | in^1 *om.* AYOQ | angelo damnato] d. a. Q angeli damnati A 781-782 damnationis] determinationis V^1

T [173] scil. ad quintum, supra n. 6. [174] Cf. ibid. [175] subintellige: praemium substantiale quod meruit, videlicet 'punitio substantialis'.

nationis determinatur ad certam poenam, quae non crescit intensive. Nec tamen erunt mali eius actus quos elicit impuniti, sicut nec angeli boni actus boni[176] erunt irremunerati: illi quidem boni angeli boni actus includuntur in primo actu, quia procedunt ex perfectione actus beatifici, – sed quantum ad accidentale praemium quod possunt habere, quilibet actus est sibi praemium; ita etiam isti mali actus, quos elicit damnatus, includuntur in prima poena sibi certitudinaliter determinata, – et quilibet, sicut potest habere poenam accidentalem et propriam, habet se ipsum pro poena ('Iussisti Domine' – dicit A u g u s t i n u s libro *Confessionum* – 'et ita est, ut sit sibi poena omnis peccator'). Potissima enim et maxima poena est privatio maximi boni, qualis est formaliter in actu malo malitia culpae[177], avertente a Deo. Crescet ergo poena eorum in infinitum extensive, sicut et malitia, – et neutrum intensive[178].

93 Et si o b i c i s quod secundum malum est actus demeritorius, igi-

APSVZBNYOQ(γμυ)

782 determinatur] determinantur A est determinata Q | ad certam poenam] certa poena OQ poena certa Y | certam] eam V | intensius A 783 tamen] tunc AVZBN | erunt] *post* elicit Q erant Y | actus] *ante* eius NYOQ *om.* B | quos] quod (!) S 783-784 angeli boni actus boni] an. b. b. ac. ZB b. an. b. ac. A ac. b. an. b. Q b. ac. b. an. O b. ac. an. Y 784 erunt *om.* YO | irremunerati] utenti (!) Y | boni angeli *om.* YOQ 784-785 boni actus] a. b. A 785 actu] *ante* primo Y *om.* O | actus²] habitus Q 786 sed] in YO^2 *om.* O' | accidentale] artificiale Q 787 est — actus² *om.* B^* | sibi praemium] p. s. O | etiam] et Q vel B^2 | isti] illi Q *om.* A 788 includuntur *om.* Y 788-789 prima — determinata] poena YO^2 788 prima] *post* poena BO^2 | certitudinaliter] *ante* sibi Q certa et c. PN *om.* O^2 788-789 determinata] assignata N^+ 789 poenam] potentiam V 790 habet se ipsum] sic se i. h. PN *praem.* sic V | poena] *add.* quia O | Iussisti] *in corr.* O^2 add. enim P^2 | Domine *in corr.* O^2 | Domine dicit] D. inquit Y inquit D. Q *praem.* inquit (!) VB 791 libro] *praem.* in AZB *om.* Q | Confessionum] *sequitur parvum spat. vac.* Q | ut *om.* V^* | omnis *om.* Y 792 enim] autem V 792-793 privatio maximi boni] privari maximo bono vel p. m. b. PN 792 maximi] mali (!) S 793 avertente] *comp.* SVO *om.* Y 794 Crescet] *post* ergo Y Cresceret Z | in infinitum] *ante* poena PN *om.* Y | extensive] intensive Y 794-795 sicut — intensive *om.* A 794 et *om.* O 795 et] sed V 796 obicis] obicias YO obicitur VQ obiciatur PN | secundum *om.* P^*

F 790-792 AUGUST., *Confess.* I c. 12 n. 19 (CCL 27, 11; PL 32, 670): «Iussisti enim, et sic est, ut poena sua sibi sit omnis inordinatus animus». 796-797 BONAV., *Sent.* II d. 7 pars 1 a. 1 q. 3 in corp. (II 182*ab*): «Sed quia durum videtur dicere quod diaboli malitia non intendatur..., et iterum irrationabile videtur quod ita crescat... sicut in pure viatore..., ideo est tertius modus dicendi, quod in diabolo crescat malitia voluntatis quantum ad vim administrativam, qua

T [176] id est: 'boni actus angeli boni'. [177] id est: 'malitia culpae in actu malo'. [178] Cf. THOMAS, *Sent.* II d. 7 q. 1 a. 2 ad 5 (ed. Parmen. VI 447*a*); RICHARDUS DE MEDIAV., *Sent.* II d. 7 princ. 2 q. 2 ad 2-3 (II f. 31*ra*).

tur correspondet sibi propria poena, – respondeo: etsi[179] concedi possit esse culpa, non tamen proprie demeritorie (quia non elicitur a viatore, cuius solius est mereri et demereri), qui[180] magis proprie potest dici actus damnatorius sive damnati; sicut ex alia parte, actus beati licet sit acceptabilis Deo, non tamen proprie est meritorius, sed magis 'beatificus' vel actus beati, vel ex beatitudine procedens.

APSVZBNYOQ(γμυ)

797 proprie O | poena *om.* Y | etsi] si O^* 799 solius] *add.* proprium Y | mereri et *om.* Y | qui] quae A quia S^+ tamen (*post* magis Q) N^2Q | proprie *post* dici O | dici] *add.* esse SZB 800 damnatorius] damnativus O damnatus Y damnationis Q | sive damnati *om.* Y | damnato P^+ | alia] aliqua A 800-801 licet sit] sic Y 801 est] *ante* tamen Q *ante* proprie O *om.* Y | magis] *add.* actus N^2YO *om.* VZ 802 actus *ante* beatificus Q | beati] beatificabilis *in corr.* O^2 | vel² *om.* YO | *post* procedens *introducuntur in cod.* V *tres quaestiones ex Guil. de Alnwick Add. magnae II d. 7 q. 1-3, scilicet:* Iterum quaero utrum angelus malus possit poenitere; Iuxta hoc quaeritur utrum angelus malus maneat continue sub peccato; Iuxta hoc quaeritur utrum angeli mali possint aliquid boni velle; ¶ *text sign.* De Lectura V^1 Istas quaestiones tres non scribas V^3

convertitur ad hominem, sed non quantum ad vim contemplativam, qua est simpliciter et necessario aversus a Deo... Ad crementum enim voluntatis malae sive demeriti..., requiritur... status merendi vel demerendi; diabolus autem est in statu demerendi quantum ad vim administrativam..., et ideo crescit et demeritum et peccatum»; arg. 3 (II 181*a*): «Item, diabolo debetur maior poena nunc, quam quando cecidit».

T [179] supple: secundum malum (scil. accidentale, ex dictis n. 92). [180] scil. actus malus secundus seu accidentalis.